

“МУТАФАККИРЛАР”
илмий-оммабоп рисодалар туркуми

Йўлдошхон ИСАЕВ

АБУ АЛИ ИБН СИНО

*Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими
вазирлиги ҳузуридаги Республика таълим
марказининг Тарих фани йўналиши бўйича илмий
методик Кенгаши нашрга тавсия этган*

«ТАФАҚҚУР» нашриёти
Тошкент — 2010

72.3(59)
И78

Исезев, Нуллошон

Абу Али Ибн Сино Йилдези тахрир ҳайъати
У.Алимов ва бошқ. -Т.:«Тафаккур», 2010. - 95 б.
(«Мутафаккирлар» номий-оммابоп рисола таҳрири аҳли).

ЎБК № 38

Тахрир ҳайъати:

У.АЛИМОВ, У.ЎБАТОВ, А.ЖАСАНОВ, Б.ТУРАЕВ,
А.АЧИЛДИЕВ, К.НАЗАРОВ, О.ЮСУПОВ, Н.ЖАББОРОВ,
А.МУХТОРОВ, Ю.МАХМУДОВ.

*Бу рисолада буюк ватандошимиз, жаҳон фани таракқиётига
улкан ҳисса қўшган урта осеёлик буюк қомусий олим, мутафак-
кир, табиб, файласуф, лантиқшунос, шоир Абу Али ал-Хусайн
ибн Абдуллоҳ ибн ал-Ҳасан ибн Сино ҳақида маълумотлар тўплан-
ган.*

*«Мутафаккирлар» номий-оммابоп рисола таҳрири аҳли Имом
Бухорий халқаро маркази ва «Тафаккур» нашриётининг
биргаликдаги лойиҳасидир.*

ISBN 978-9943-372-26-9

© «Имом Бухорий халқаро маркази»
© «ТАФАККУР» нашриёти, 2010.

Abu Ali ibn Sino

Бизнинг тарихимизда жаҳонга донг таратган улуг мутафаккирлар ўтган экан, уларнинг қолдирган илмий-маънавий мероси, ибратли ҳаёти, таълимоти бугунги муаммоларни ечишда бизга қўл келаётган экан, бу меросни ўрганмасликка, таърифламасликка, тарғиб этмасликка ҳақимиз йўқ.

Ислом КАРИМОВ

АБУ АЛИ ИБН СИНО (980-1037)

Исми-шарифи

Алломанинг тўлиқ исми Абу Али ал-Хусайн ибн Абдуллоҳ ибн ал-Хасан ибн Сино бўлиб, куняси Абу Алидир. Халқ орасида Ибн Сино Европада Авиценна, алломалар орасида эса Шайху-р-раис номлари билан машхур.

У зот ким эди?

Жаҳон фани тараққиётига улкан ҳисса қўшган, ўрта асиёлик буюк комусий олим, мутафаккир, табиб, файласуф, маантиқшунос, шоир.

Қасрда, қачон туғилган?

980 йил август ойида (370 ҳижрий йил сафар ойининг бошида)¹ Бухоро яқинидаги Афшона қишлоғида амалдор оиласида туғилган. Афшона бир вақтлар каттагина шаҳар

¹ Абу Али ибн Сино. "Тиб қонунлари" (Уч жилдлик сайланма). 1-ж. Т.: "Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашрияти". 1994. Б.3.

Abu Ali ibn Sino

бўлган. Вақт ўтиши билан у кичик бир қишлоқ бўлиб қолган ва Исфана қишлоғи деб атала бошлаган.

Қандай оилада вояга етган?

Ибн Синонинг отаси Абдуллоҳ Балх шаҳридан бўлиб, Сомонийлар амири Нух ибн Мансур (967-997) даврида Бухоро томонга кўчиб келган ва Хурмайсан қишлоғига молча амалдори этиб тайинланган. Шундан сўнг у бу ерда доимий яшайди ва у ўз вазифасига кўра, Афшонага тез-тез бориб турган. Абдуллоҳ афшоналик Ситора исмли қизга уйланиб, икки ўғил фарзанд кўради. Ўғилларининг каттаси Хусайн (Ибн Сино), кенжаси Маҳмуд эди. Хусайн 5 ёшга киргач, Ибн Синолар оиласи пойтахт — Бухорога кўчиб келади. Ибн Сино шу ерда ўқий бошлайди. 10 ёшга етганда Қуръони каримни ёд олиб, адаб дареларини ҳам тўла ўзлаштириб олади. Айни вақтда у ҳисоб ва алжабр билан ҳам шуғулланади, сўнгра араб адабиётига оид китобларни ҳам ўқиб чиқади. Унинг билимга бўлган зўр қобилияти ҳаммаши ҳайратга солади.

Илк таҳсил олган устози

Ибн Синонинг илм соҳасидаги дастлабки устози Абу Абдуллоҳ Нотиллий бўлган. У Нотиллий қўлида мантиқ, хандаса (геометрия)

ва фалакиётни ўрганади ва баъзи фалсафий масалаларда устозидан ҳам ўзиб кетади. Устози унинг илмига юкори баҳо бериб, янада чуқурроқ илм олишни тайинлайди.

Абу Али тинмай мутолаа қилиб, турли илм соҳаларини ўзлаштиришга киришади. У мусика, оптика, кимё, фикх каби фанларни ўқийди, хусусан, табобатни севиб ўрганади ва бу илмда тез камол топа бошлайди.

Табобат илмидан таълим берган устози ва бу илми қай даражада ўзлаштиргани

Ибн Синонинг тиб илмида юксак маҳоратга эришишида бухоролик табиб Абу Мансур ал-Хасан ибн Нух ал-Қумрийнинг хизмати катта бўлган. Ибн Сино ундан табобат дарсини олиб, бу илмнинг кўп сирларини ўрганади.

Абу Али ибн Сино айтинича, табобат илми унинг учун унчалик қийин кўринмаган. У бу илми осон ва тез ўзлаштириб олган. Бу соҳада Ибн Сино шу қадар юксак обрў қозонадики, ҳатто кўзга кўринган табиблар ҳам касалликни аниқлашда қийналганларида, Ибн Синодан маслаҳат сўраб эдилар.

Бу ҳақда алломанинг ўзи шундай ҳикоя қиладди: “Кейинчалик тиб илми билан шуғуллангим келиб қолди. Унга онд китобларни ўқишга киришдим. Тиб ўзи қийин илмлардан эмас, шу

сабабли қисқа муддат ичида бу соҳада шундай натижаларга эриша олдими, ҳатто фозил табиблар ҳам ҳузуримга келиб, мендан тиб илмини ўрганадиган бўдилар”.

Ибн Синонинг табиблик фаолияти

Абу Али ибн Сино фақат тиббий китоблар ўқиш билангина чекланиб қолмай, беморларни ҳам даволар, уларнинг касалликларини сингчилаб кўздан кечирар эди. Бунинг натижасида унинг билим ва тажрибаси янада ошди. У касалларни даволашда ҳаммани лол қолдирар эди. Унга мурожаат қиладиган касалларнинг сон-саноғи бўлмай қолди. Бу ҳақда Ибн Синонинг ўзи бундай ёзади: “Беморларни ҳам кўриб турардим. Эришган тажрибаларим туфайли мен учун даволаш йўллари шундай кенг очилдики, буни таърифлаб бериш қийин. Бу вақтда мен энди ўн олти ёшга тўлган эдим”. Демак, Абу Али ибн Сино ўн олти ёшидаёқ машҳур табиб бўлиб танилган. Бу албатта ўз-ўзидан бўлмаган, балки сабот-матонат билан ўқиш, кечалари уйқунли тарқ этиш ва зўр тиришқоклик натижасидир.

Илм ўрганишга бўлган шижоати

Ҳақиқатан ҳам Ибн Сино жуда тиришқок, ўз олдига қўйган мақсадга эришмагунча тинчимайдиган одам эди. Бу ҳақда унинг ўзи шун-

дай ёзади: “Ўша кезлари бирон кеча тўйиб ух-
ламасдим, кундузлари ҳам илмдан бошқа
нарсa билан шуғулланмасдим. Хар бир масала-
ни ўрганаётганимда бир қанча қиёсий далил-
ларни солиштириб, шу далиллар нуқтаи назар-
ридан ўша дастлабки масала ҳақида хулоса чи-
қарар эдим. Ниҳоят, бу масаланинг асл моҳи-
яти менга аён бўлиб қоларди.

Ана шу зайдда ҳамма билимларни мустаҳкам
эгаллаб олдим. Бир инсоннинг имконияти дара-
жасида уларни ўзлаштирдим”.

Абу Али ибн Синонинг тиришқоқлиги ва
сабот-матонатлилигини яна қўйидаги мисол
яққол кўрсатади. У буздай ёзади: “Машиқ,
табиат ва риёзиёт билимларини пухта ўрганиб
олдим. Кейин илҳиётни ўрганишга ўтиб, “Мо-
баъда ат-табиа”¹ китобини ўқидим. Бу китобни
ўқидиму, лекин унда нималар дейилганини ту-
шуна олмадим, китоб ёзган кишининг мақсади
менга қоронғи эди. Хатто уни қирқ бир бор
қайта ўқидим, китоб менга ёд бўлиб кетди. Ле-
кин шунда ҳам мен китоб ва унинг мақсадини
тўла тушуна олмадим. Ниҳоят умидимни узуб,
“Бу тушуниб бўлмайдиган бир китоб экан”, де-
ган хулосага келдим. Аммо кунлардан бир куни

¹ “Мо-баъда ат-табиа” Аристотелнинг “Метафизика”
номли асаридир.

аср вақтида китобфурушларнинг олдига бориб қолдим. Бир китобфуруш муқоваланган китобни қўлида тутганича уни мақтарди. ✂ мени ҳам чақириб, китобни кўрсатди... Лекин мен китобни сотиб олишни рад қилдим. Китобфуруш менга: “Бу китобни ол, пархи арзон, уч дирхамга сотаман, эгаси пулга мухтож”, — деди. Китобни ноилтож сотиб олдим. Қарасам, бу Абу Наср Форобийнинг ўша “Мобаъда ат-табиа” китоби ҳақида ёзган шарҳи экан. Уйга қайтиб, дарров уни ўқишга киришдим. “Мобаъда ат-табиа” дилимда ёд бўлиб қолгани сабабли тезда бу китобнинг мақсадини тушуниб олдим. Бундан ўзимда йўқ жуда хурсанд бўлиб кетдим”.

Илмий ижодининг бошланиши

Шундай қилиб Ибн Сино зарурий билимларнинг барчасини Бухорода олади. Ибн Сино жуда эрта ўзи ҳам асарлар ёзишга киришди. Алломанинг илмий ижоди 18 ёшдан бошланган. Аввало у бу ишни ўзига яқин бўлган кишиларнинг илтимоси билан бажаради. Ёш бўлишига қарамай Нух ибн Мансурга атаб нафсоний кувватлар ҳақида рисола, “Уржуза” тиббий шеърӣ асари ва ўз қўшниси ва дўсти Абулхусайн ал-Арузийнинг илтимосига биноан, кўп фанларни ўз ичига олган “Ал-Ҳикмати-л-арузӣ” (“Арузӣ хикмати”) асарини тасниф этади.

Ибн Сино Бухорода 20 жылдли комусий асарин “Ал-Хосил ва-л-маҳсум” (“Яқин ва натижа”), 2 жылдли “Китобул-бир ва-л-исм” (“Саховат ва жинойт китоби”) асарларини ва ўзининг табобатга оид биринчи асари “Табобат луғати”ни ёзган. Алломанинг “Табобат луғати” асарида кўп табиблар нусха олиб, кенг фойдаланганлар.

Ибн Синонинг табобатда қилган ишлари унинг номини бир неча асрларга шу фан соҳаси билан чамбарчас боғлади.

Аллоганинг табобат тараққиётидаги буюк хизмати шундаки, у ўзигача ўтган турли халқ намояндалари томонидан асрлар давомида, тиб илми соҳасида тўплашган маълумотларини саралаб, муайян бир тартибга солди ва уларни ўз тажрибалари билан бойитган ҳолда маълум назария ва қонун-қоида асосида умумлаштирди. Унинг “Тиб қонунлари” асари ва бу асарнинг жаҳон тиб илми тарихида тутган ўрни жуда юқоридир. Ибн Сино антик олимларнинг, хусусан Гиппократ, Гален, Диоскоридларнинг таълимотларини ўрганган ва уларнинг фикрларига таянган. У тиб назариясини, хусусан анатомия — инсон гавдаси тузилишини муқамал билган. Ибн Сино ўткир диагност эди. Унинг баъзи ташхис усуллари ҳозир ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Ғабобат тарихида биринчи бўлиб вабо билан ўлатни фарқлаган, юқумли касалликлар билан оғриган беморларни бошқалардан ажратган ҳолда сақлашни таъкидлаган.

Беморларни даволашда олим 3 нарсага: тартиб (парҳез), дорилар билан даволаш ва турли тиббий тадбирларни қўллаш (қон олиш, банка қўйиш, зулук қўйиш, ҳуқна ва бошқалар)га аҳамият бериш кераклигини айтади.

Ибн Сино касалликни даволашда шахсий гигиена, уйқу ва жисмоний машқларнинг аҳамияти катталигини уқтирган.

Ибн Сино доришунослик соҳасида ҳам чуқур тадқиқотлар олиб борган. У антик олимларнинг формацияси асосида мусулмон шарқида пайдо бўлган янги формациянинг шаклланишига яқун ясади. Унинг доривор ўсимликларни йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш усуллари ҳозирда ҳам қўлланилади. Ибн Сино биринчилардан бўлиб кимёвий усулда тайёрланган дориларни ҳам ишлатган. Касалликнинг турига қараб аввал содда, сўнг мураккаб таркибли дори билан даволаган. Энг муҳими, озиқ-овқатларнинг шифобахш таъсирига катта аҳамият бериб, даволашни шундай маҳсулотлар (мева, сабзавот, сут, гўшт ва бошқалар)дан бошлаган. Дори тайинлашда беморнинг мижози, ёши, иқлим шароитини ҳисобга олиш зарурлигини таъкидлаган.

Қандай давр ва муҳитда яшаган? Бухородаги ҳаёти

Абу Али ибн Сино 17 ёшида Бухоро халқи орасида жуда тажрибали ва моҳир табиб сифатида танилади. Бу хабар подшо саройига ҳам етиб келади. Шу вақтда Бухоро ҳокими Нух ибн Мансур бетоб эди. Уни даволаш учун Ибн Синони ҳам саройга чакирадилар. Ибн Сино амирни даволашда иштирок этиб, ўзининг ўткир билими билан касалликни аниқлашга ёрдам беради. Бу билан у амирнинг ишончига сазовор бўлади ва саройга яқин кишилар қаторига киради. Бунинг натижасида Ибн Синонинг обрўси ҳам ошиб кетади. Саройда подир китобларга бой катта кутубхона борлигини Ибн Сино биларди. Ибн Сино амирни даволайди, эвазига сарой кутубхонасидан фойдаланишга изн сўрайди ва бу имкониятга эга бўлади. Сомонийлар кутубхонаси ўша даврда бутун Ўрта ва Яқин Шарқдаги энг катта ва бой кутубхоналардан бўлган. Ибн Сино бир неча йил давомида шу кутубхонада кечаю кундуз китобларни мутолаа қилиш билан машғул бўлиб, кутубхонадаги тибга оид китобларни қўли билан ўқиб чиқади. Бошиқа фанлар соҳасидаги китоблар билан ҳам танишади. Шундай қилиб, Ибн Сино ўз даврининг энг ўқиминли, билим доираси кенг кишиларидан бирига айланади.

Бухоро кутубхонаси ҳақида Ибн Сино шундай ёзди: “Мен кўп хоналардан иборат кутубхонага кирдим. Ҳар бир хонада китоблар солинган сандиклар турарди, улардаги китоблар эса, устма-уст тахлаб қўйилган эди... Ҳар бир хонада фақшнинг маълум соҳасига оид китоблар сақланар эди. У ерда шундай китобларни кўрдимки, кўпчилик ҳатто уларнинг номларини ҳам эшитмаган бўлса керак. Ўзим ҳам бундан олдин уларни кўрмаган эдим, кейин ҳам учратмадим”.

Ибн Сино кутубхонадан чиқмасди. Амирнинг касаллиги хуруж қилиб, у Ибн Синони чақиртиргандагина, китоб ўқишдан бироз вақтга бош кўтарарди.

Шундай қилиб, бу ердаги нодир китобларни кунт билан ўқиш натижасида Ибн Синонинг билими янада кенгайди ва чуқурлашди. Олимининг ёзишича, 18 ёшга етганда у табобат илми билан бир қаторда ўз замонасида маълум бўлган барча бошқа фанларни ҳам мукамал ўзлаштириб олган эди.

Бухоро ҳокими саройидаги фаолляти

997 йили Бухоро ҳокими Нух ибн Мансур вафот этади. Тахтга унинг ўғли Мансур II ибн Нух ўтиради. У Ибн Сино билан дўст эди. Манбаларда келтирилишича, у Ибн Синони саройи-

даги вазифалардан бирига тайинлаган. Шундай қилиб, Ибн Сино сарой табиби вазифасидан ташқари, у ерда давлат хизматчиси вазифасини ҳам бажарган. Лекин кўп ўтмай Мансур II ибн Нух ўлдирилиб, унинг ўрнини укаси Абдулмалик ибн Нух эгаллайди. У олим билан унчалик яқин муносабатда бўлмайди. Шунинг учун Ибн Сино сарой хизматидан кетиб, ўз илмий-ижодий ишлари билан машғул бўлади.

Абу Али ибн Синонинг Бухородаги тинч, ижодий ҳаёти узоқ давом этмайди. Қорахонийлар 999 йили Бухорони забт этиб, сомонийлар давлатини афдарганидан кейин Ибн Сино ҳаётида ташвишли, нотинч ва офир дамлар бошланди. Аллома 21 ёшга етганда, 1002 йили унинг отаси вафот этади. Бунинг натижасида Ибн Сино моддий жиҳатдан аянчли аҳволга тушиб қолади. Чунки унга моддий ва маънавий жиҳатдан ёрдам берадиган бошқа яқин кишиси йўқ эди. Бунинг устига мамлакатда катта сиёсий ўзгаришлар юз бериб, Ибн Синонинг тинч ижодий ҳаёти учун шароит йўқолади.

Хоразмдаги Маъмун академиясидаги фаолияти

Бухорода вазият кескинлашиб, тахт учун кураш 1005 йилгача давом этади. Ибн Сино 1002 йили ўз юртини тарк этиб, Хоразм давлатининг

пойтахти Урганч шаҳрига келади. Бу даврда Хоразм қорахонийлар ҳужумидан бирмунча тинч бўлиб, иқтисодий ва маданий жиҳатдан анча ривожланган ўлка эди. Хоразм шоҳлари Али ибн Маъмун (997-1007) ва Маъмун ибн Маъмун (1007-1017) илм-фанга эътиборли ҳукмдорлар бўлиб, олимларга илмий ижод учун қулай шароит яратиб берган эдилар. Шу боис Хоразмнинг пойтахти Гурганж (Урганч)да ўз замонасининг кўпгина таниқли олимлари тўпланди. Йирик математик ва астроном Абу Наср ибн Ирок (1034 йили вафот этган), атоқли табиб ва файласуфлар Абу Саҳл Масихий (1010 йили вафот этган), Абулхайр Ҳаммор (942-1030) ва буюк олим Абу Райҳон Беруний шулар жумласидандир.

Хоразмда Ибн Синони яхши кутиб олишади. У саройда хизмат қилувчи олимлар қаторига киритилади ва “Академия”га қабул қилинади. Ибн Синога бошқа олимлар қатори катта маош тайинланади. У ўз таржиман ҳолида Хоразмда жуда яхши қабул қилинганлигини эслаб, бундай деб ёзган эди: “Зарурат юзасидан Бухорони тарк этиб, Гурганж томонга кўчишимга тўғри келди. У ерда илмни сеувчи Абул-Ҳусайн ас-Саҳлий вазир эди. У ернинг амири ҳузурига бордим. Унинг исми Али ибн Маъмун эди. Мен у пайтда сўфийлар ридосини кийиб олган эдим. Менга етарли миқдорда ойлик тайин қилишди”.

Абу Али ибн Сино Хоразмга келганида у ерда Абу Райхон Беруний йўқ эди. Бу вақтда Беруний бир сабаб билан Хоразмдан кетиб қолган ва Эроннинг Рай шахрида яшаётган эди.

Али ибн Маъмуннинг ўзи чуқур илмли, одил шоҳ эди. У илм аҳлини жуда кадрларди. Шунинг учун у Берунийга катта ҳурмат билдириб, унга хат ёзади ва Берунийни ўз саройига таклиф этади. Шу хатга асосан Беруний 1005 йилда яна Хоразмга қайтади ва подшоҳ саройига хизматга киради. Али ибн Маъмун ўз саройидаги олимларга бошлиқ қилиб Берунийни тайинлайди. Шу сабаб билан Беруний “Академия”га раҳбар бўлиб қолади.

Шундай қилиб, Ибн Сино билан Беруний бир-бирлари билан 1005 йили Гурганжда учрашадилар. Улар бундан илгари бир-бирлари билан фақат хат орқали танишган эдилар. Али ибн Маъмун саройида Ибн Синодан ташқари табиблардан яна Абул Хаїр Хаммор ва Абу Саҳл Масихийлар ҳам яшардилар. Ибн Сино кўпинча Абу Саҳл Масихий билан ишлар эди. Баъзи маълумотларга кўра, улар биргаликда бир неча мураккаб жарроҳлик амалиётларини амалга оширганлар.

Ибн Сино Хоразмда асосан математика ва астрономия билан шуғулланган. Бу соҳада Ибн Ироқ ва Беруний билан бўлган илмий мулоқотлар катта аҳамият касб этади. Ибн Сино Абу

Саҳл Масихийнинг тиббий тажрибаси ва билмларидан ҳам катта сабоқ олади.

Абу Али ибн Сино Хоразмда 9-10 йилча яшади. Сўнг қўшни давлат ҳукмдори Султон Махмуд Хоразмни босиб олиш хавфи бўлганлигида унга хизмат қилишни истамай бу ердан ҳам кетишга мажбур бўлди.

Хоразмни тарк этиб, Журжонга йўл олиши

Ибн Сино 1010-1011 йилларда Масихий билан биргаликда яширинча Хоразмни тарк этади. Шу вақтдан олимнинг саргардонлик йиллари бошланиб, умрининг охиригача ватандан узокда ҳаёт кечиришга мажбур бўлади.

Масихий билан Ибн Сино Журжонга — Масихийнинг ватанига йўл оладилар. Лекин йўлдаги қийинчиликлар ва сувсизлик туфайли Масихий бетоб бўлиб, вафот этади. Натихада Ибн Сино азоб-уқубатлар чекиб, аввал Нисо, сўнг Обивард, Тус, Шиққон ва Хуросоннинг бошқа шаҳарларида қисқа муддаг турганидан кейин, ниҳоят Каспий денгизининг жануби-шарқида жойлашган Журжон амирлигига етиб келади. Ибн Сино Журжонда 1012-1014 йилларда яшайди. Бу ерда у ўзининг бўлгуси шогирди Абу Убайд Жузжоний билан танишади. Ибн Сино умрининг охиригача Жузжоний билан

содик дўст бўлиб қолади. Абу Убайд Жузжоний Ибн Сино билан унинг сўнгги нафасигача, 25 йил давомида бирга бўлади. Ибн Синонинг таржимаи холининг ёзилиб қолиши, кўпгина асарларининг ёзилиши ва тартибга тушишида ҳамда асарларининг кейинги авлодга етиб келишида Жузжонийнинг хизмати катта.

Журжонда яшаган вақтида Ибн Сино илмий ижод билан шуғулланади, ҳам табиб сифатида фаолият кўрсатади. Бу ерда у шогирдининг илтимосига кўра, мантик, фалсафа ва бошқа фанларга онд бир неча рисола ёзади ва энг муҳими, “Тиб қонунлари”нинг дастлабки қисмларини тасниф қилади. Тарихий маълумотларга кўра, Ибн Сино Журжонда қуйидаги асарларини ёзган: “Ўртача кичка мантик”, “Тиб қонунлари”нинг айрим боблари, “Алмажастийнинг қисқартирмаси” ва бир қанча кичик рисоалар шулар жумласидадир. Аллома ҳаммаси бўлиб Журжонда 21 йширик ва 2 кичик китоб ёзиб тугатган.

Журжонни тарк этиб,

Райга кўчиши

1014 йили Ибн Сино Журжонни тарк этиб, Райга кўчди. У Райга келган вақтда бу ерда бувайхйилардан бўлмиш Маждуддавла Абу Толиб Рустам (997-1029) ва унинг онаси Саййида

Хотун ҳукмронлик қилар эдилар. Ибн Сионинг қўлида Саййида номинга ёзилган нома (мактуб) бор эди. Номани Абу Райхон Беруний ёзиб берган бўлиши керак. Маълумки, Беруний бир вақтлар Райда яшаган эди. Бинобарин, Рай ҳукмдори Саййида билан Берунийнинг муносабатлари яхши бўлган бўлиши керак. Шунинг учун Беруний бу аёлга хат ёзишга журъат этган. Хатда Ибн Синога етарли даражада шароит яратиб бериш илтимос қилинган эди.

Саййида Ибн Сионни ҳурмат билан кутиб олди ва унинг учун зарур шароит яратиб берди. Саййиданинг ўғли Маждуддавл қандайдир руҳий касалликка дучор бўлган эди. Ибн Сио уни муваффақиятли даволайди. Бундан қўп хурсанд бўлган Саййида Ибн Синога нисбатан яна ҳам ҳурмат билан қарай бошлайди. Ибн Сио Райда ҳам ўз ижодий ишларини давом эттириб, бир печа асар ёзади.

Аммо Султон Махмуд Ибн Сионни таъкиб этишни тўхтатмайди. Ибн Сионнинг Райдалигини биллиб, Саййидадан уни Фазнага юборишга талаб қилади. Акс ҳолда Райга қарши уруш очишни билдиради. Аммо зўр ас-идрокли ва тадбиркор Саййида урушнинг олдини олади.

Ривоятларга кўра, Саййида Султон Махмудга қуйидаги мазмунида хат ёзган: “Агар уруш натижасида сиз мени енгсангиз, одамлар Султон

Маҳмуд фақат бир ожиза аёлишигина енгди, дейдилар холос. Агар мен енгсам, сиз учун жуда катта номус бўлади”. Тарихчилар бу хатнинг матнини Ибн Сино ёзган, дейдилар. Шундай қилиб Султон Маҳмуд Райга ҳарбий юришни тўхтатади. Лекин Ибн Сино Райдан чиқиб кетишга мажбур бўлади.

Райни тарк этиб, Ҳамадонга келиши

Ибн Сино Райни тарк этиб, нисбатан кучлироқ бўлган Ҳамадонга Маждуддавланинг акаси Шамсуддавла (997-1021) ҳузурига келади. У ерда Шамсуддавлани санчиқ касалидан даволаганидан кейин олимни саройга таклиф қиладилар. У аввал сарой табиби бўлиб ишлайди, сўнг вазирлик мансабига кўтарилади. Давлат ишлари билан банд бўлишига қарамай олимий ишлари ҳам давом эттиради ва қатор асарлар ёзади. У “Тиб қонунлари”нинг 1-китобини шу ерда тугатган. Бундан ташқари, машҳур фалсафий қомусий асари “Китоб аш-шифо”ни ҳам шу ерда ёзишига киришади. Ҳамадонда Ибн Сино ўз шогирди Жузжоний билан биргаликда бир беморни операция қилиб, унинг қовуғидан тошни олиб ташлайди.

Шамсуддавла вафот этгандан сўнг тахтга ўтирган унинг ўғли Самоуддавла Ибн Синога

унчалтик хурмат билан қарамайди. Шу сабабли у саройдан кетади. Жузжонийнинг ёзишича, олим Абу Ғолиб ал-Аттор исмли кишининг уйига кўчиб бориб, ўша жойда яшай бошлайди. Бу ерда Ибн Сино ўз илмий-ижодий ишларига яна берилиб кетади. Хусусан “Китоб аш-шифо” асарининг “Табиат” ва “Илоҳиёт” ҳақидаги бобларини ёзиб тугатиб, “Мантик” қисмини ёзишга киришади. Аллома “Тиб қонунлари” асарининг қолган қисмини ҳам Ҳамадонда ёзиб битиради.

Аmmo Ибн Сино учун Ҳамадонда хавфли вазият вужудга келади. У вазирлигида амалга оширган тadbирларидан норози бўлган сарой амалдорлари Ибн Синодан ўч олиш учун унга нисбатан душманлик қила бошлайдилар. Бундай шароитдан қутулиш мақсадида Ибн Сино қўшни Исфахон вилояти амири Алоуддавлага хат ёзиб, ундан ўзини саройга қабул қилишини сўрайди. Бироқ хат қаңдайдир йўл билан Самоуддавланинг вазирларидан бири Тожи-л-мулк қўлига тушади. У хатни Самоуддавлага етказди. Ибн Синони тутиб олиб, Фаражон қалъасига қамаб қўйдилар.

Ибн Сино қамоқда тўрт ой чамаси ётади. Аммо у тушкунликка тушмайди. У қамоқда ҳам ўз ижодий фаолиятини давом эттиради. Абу Убайд Жузжонийнинг ёзишича, Ибн Сино бу ерда тибга оид ўзининг машхур “Ички санчиқ-

лар” номли асарини ёзган. Бундан ташқари, у шу ерда иккита фалсафий асар “Тирик ўғли Уйғок” ва “Тўғри йўл ҳақида” китобларини ёзди.

Шу вақтда Исфаҳон амири Алоуддавла Ҳамадонни босиб олиб, бир қанча вақт уни ишғол қилиб туради. Бунинг натижасида Ибн Сино қамокдан қутулади.

Ҳамадондан Исфаҳонга ўтиши

Ибн Сино қамокдан чиққан бўлса-да, барибир унинг Ҳамадонда яшаши хавfli эди. Шу сабабли, у яширинча Исфаҳонга жўнайди. Исфаҳон амири Алоуддавла Ибн Синони яхши қабул қилади ва аллома учун бу ерда жуда яхши шароит яратиб беради.

Ибн Сино умрининг қолган 14 йилини Исфаҳонда ўтказди. Бу ерда ҳам у тинимсиз илмий иш билан машғул бўлиб, бир қанча асарлар яратади. Улар орасида тиб, фалсафа, ашиқ фанлар, тилшунослик каби фанларга оид китоблар бор. “Китоб аш-шифо”нинг айрим қисмлари, форс тилидаги “Донишнома” ва 20 жилдли “Инсоф-адолат китоби” шулар жумласидандир.

Ибн Сино Исфаҳондалигида шаҳарга Ғазна ҳукмдори Султон Масъуд (Султон Махмуднинг ўғли)нинг аскарлари бостириб кириб, аҳолини талон-тарож қиладилар. Бу тўполонда Ибн Синонинг кўп асарлари ва қўлёзмалари йўқ бўлиб

кегади. Ибн Сино йўқолган асарларини яна ёздан тиклайди.

Ибн Синонинг вафоти

Жузжонийнинг ёзишича, Ибн Сино, гарчи, жисмонан жуда бақувват бўлса-да, бироқ шаҳарма-шаҳар дарбадарликда юриш, кеча-кундуз тиним билмай ишлаш ва бир неча бор таъкиб қилиниб, хатто ҳибсда ётишлар олимнинг саломатлигига жиддий таъсир этди. У қуланж (колит) касаллигига чалинади. Алоуддавланинг Ҳамадонга юриши вақтида Ибн Сино қаттиқ бетоблигига қарамай, у билан бирга сафарга чиқади. Йўлда дарди кўзгаб олимнинг тамомила мадори қурийдди ва оқибатда у шу дарддан 1037 йили Ҳамадонда 57 (хижрий 58) ёшида вафот этади. Аллома Ҳамадонда дафн этилади. Унинг қабри устига 1952 йили мақбара қурилган (меъмори Х. Сайхун). Мақбара Ибн Синога бағишланган музей хоналарини ҳам ўз ичига олган ¹

Буюк ватандошимиз Абу Али ибн Сино ўзининг қисқа умри давомида жаҳон фани ва маданиятида ўчмас из қолдирди.

¹ "Ўзбекистон миллий энциклопедияси", Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. 2002. 4-том. Б. 54.

Алломанинг илмий мероси

Жаҳон фани тарихида Ибн Сино қомусий олим сифатида таи олигган, чунки у ўз давридаги мавжуд фанларнинг қарийб барчаси билан шуғулланган ва уларга онд асарлар ёзган. Аллома асарларини ўша даврда Яқин ва Ўрта Шарқнинг илмий тили бўлган араб тилида, баъзиларини форс тилида ёзган. Турли манбаларда унинг 450 дан ортиқ асар ёзганлиги қайд этилган бўлса ҳам, замонлар ўтиши билан уларнинг кўпи йўқолиб кетган ва бизгача уларнинг 242 таси етиб келган¹, шулардан 80 таси фалсафа, илоҳиёт ва тасаввуфга тегишли, 43 таси табобатга онд, 19 таси маантиққа, 26 таси руҳшунослиққа, 23 таси тиббиёт илмига, 7 таси фалакиётга, 1 таси риёзиётга, 1 таси мусиқага, 2 таси кимёга, 9 таси одоб илмига, 4 таси адабиётга ва 8 таси бошқа олимлар билан бўлган илмий ёзишмаларга бағишланган.² Алломанинг асарлари кейинги авлодларга бой мерос бўлиб қолди.

Ибн Синонинг илмий меросини шартли равишда 4 қисмга, яъни фалсафий, табиий, адабий ва тиббий соҳаларга бўлиши мумкин. У фал-

¹ Яхё Махдавий. "Фихрист-и нусхаҳ-йи Ибн Сино. Техрон, 1333х. 1954м. / . Абу Али ибн Сино. "Тиб қонунлари". (Уч жилдлик сайланма). 1-ж. Т.: "Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти". 1994. Б.5.

² Абу Али ибн Сино. "Тиб қонунлари". 1-ж. Т.: "Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти". 1994. Б.5.

сафа ва тиббиётга кўпроқ қизиққан. Маълумки, Ибн Сино ҳам бошқа мутафаккирлар каби ўзининг таълим-тарбияга оид қарашларини ижтимоий-фалсафий қарашлари билан боғлиқ ҳолда ифодалаган, махсус рисолаларда талқин этган. Шунингдек, фанларни тасниф этади. Бунда у биринчи ўринга тиббиёт фанларини қўяди. Фалсафани эса икки гуруҳга, яъни назарий ва амалий гуруҳларга бўлади. Назарий гуруҳ кишиларни ўзидан тапқаридаги борлиқ ҳолати ҳақидаги билимларни эгаллашга йўлласа, амалий қисм бизга бу дунёда шималар қилишимиз кераклигини ўргатади, дейди.

У биринчи гуруҳга этика, иқтисод, сиёсатни киритади. Иккинчи гуруҳга физика, математика, метафизика, дунё қонуниятларини ўрганувчи барча фанларни киритади.

Тиббиётга оид асарлари

Ибн Синонинг тиббиёт фанига оид умумий назарий ва амалий масалаларига бағишланган энг йирик асари “Тиб қонунлари” бўлиб, у 5 катта китобдан иборат бўлиб (1956-62 йилларда Тошкентда рус ва ўзбек тилларида тўла нашр этилган), уларнинг ҳар бири маълум соҳани изчил ва ҳар томонлама ёритиб беради.

1-китобда тиббиётнинг назарий асослари, унинг предмети ва вазифалари, касалликнинг

келиб чиқиш сабаблари, белгилари ва соғлиқни сақлаш йўллари, киши анатомияси ҳақида мазмундор аниқ очерк ва соғлиқни қандай сақлаш кераклиги ҳақидаги таълимоти баён этилади. Турли юқумли касалликларнинг келиб чиқиши ҳамда тарқалишида инфосланган сув ва ҳавонинг роли катта эканини уқтириб, сувни қайнатиб ёки фильтрлаб истеъмол қилишни тавсия этади.

2-китобида 800га яқин дорининг хусусиятлари, уларни тайёрлаш ва истеъмол қилиш усуллари баён этилган. Ибн Сино симоб ва унинг бирикмаларини дори қилиб ишлатишни биринчи бўлиб тавсия этади, шаробни қувват киритувчи ва жароҳатларни тозаловчи дори сифатида ишлатади.

3-китобида айрим органларнинг (хатто соч, тирноқларнинг) касалликлари ва уларни даволаш усуллари баён этилади. Бу китобда бош мия, асаб, кўз, кулок, бурун, томоқ, қорин, тиш, юрак, меъда, жигар, буйрак касалликлари батафсил таҳлил қилинади.

4-китоби организмнинг умумий касалликларига бағишланган, унда иситмалар, ўсмалар, уларнинг сабаби, жароҳлик йўли билан даволанадиган касалликлар ва уларни даволаш усуллари, ҳар хил дорилардан захарланиш ва бунда кўриладиган ҳолатлар тўғрисида маълумот берилади.

5-китобида мураккаб дориларнинг организмга таъсири, уларни тайёрлаш ва истеъмол қилиш усуллари баён қилинган. Бу китоб доришунослик илмига — фармакологияга бағишланган.

Ибн Синонинг тиббиётга оид муҳим асарларидан иккинчиси назм (шеърӣй усул) билан ёзилган “Тиббий уржуза”¹ китобидир. Бу китоб 1326 байт (2652 мисра)дан иборат катта шеърӣй асардир. Китоб тиб илмини ўрганувчи талабаларга дарслик сифатида ёзилган.

Бу асар асосан тиббиётнинг назарӣй масалаларига бағишланган. Лекин унда амалий тиббиёт ҳақида ҳам етарли маълумот берилган. “Тиббий уржуза” ўз мазмуни ва аҳамияти жиҳатидан “Қонун”дан унча қолишмайди. “Қонун”да баён этилган мавзу ва масалалар “Уржуза”да қисқа ва ихчам қилиб келтирилган.

“Тиббий уржуза” икки бўлимдан иборат.

Биринчи бўлимда тиббиётнинг умумий назарӣй масалалари ёритилган. Унда, хусусан, тиббиётнинг тафсири, унинг қисмлари, унсурлар, аъзолар, миждозлар, хилтлар, рух (жон), қувватлар ҳақида маълумотлар берилади. Сўнг инсон организмга ҳаво, овқатлар, ичимликлар, уйқу ва уйқусизлик, ҳаракат ва ҳаракатсизлик,

¹ Уржуза — шеърда аруз вазнининг бир тури.

нафсоний кайфиятларнинг таъсири кўрсатилган. Шундан кейин айрим аъзолар касалликлари, уларнинг белгилари, томир уришини текшириш ва шунга асосан касалликни аниқлаш усуллари баён этилган. Булардан ташқари пешоб, ахлат, балғам, тери ва терини текшириб, касалликка далил топиш усуллари келтирилган. Қон, сафро, савдо ва хилтнинг ғалаба қилиши (устун келиши)даги белгилар кўрсатилган.

Иккинчи бўлим тиббиёт амалиётига бағишланган. Бу бўлим ўз навбатида тўрт қисмга бўлинган.

Биринчи қисмда киши соғлиғини сақлаш тadbири баён этилган.

Иккинчи қисмда беморларга бериладиган дори ва овқатлар ҳақида сўз юритилади.

Учинчи қисмда қўл билан амалга ошириладиган муолажа усуллари (жарроҳлик) баён этилган.

Тўртинчи қисмда чиққан-синганларни даволаш кўрсатилган. Масалан, чиққан бўғинларини (суякни) жойига солиш.

Алломанинг “Тиббий уржуза” асари 1972 йилда ўзбек тилига ҳам таржима қилиниб, босиб чиқарилган.

Ибн Синонинг бу асосий “Тиббий уржуза” китобидан ташқари, тиббиётга оид яна бир неча шеърний “Уржуза” китоблари бўлган. Улар тиббиётнинг айрим махсус масалаларига бағишланган бўлиб, бизга қуйидагилари маълум:

1. “Тана тузилишига оид уржуза” китоби. Бу китоб 98 байтдан иборат бўлиб, унчалик катта эмас.

2. “Жинсий майллик ҳақида уржуза”.

3. “Соғлиқни сақлаш ҳақида тиббий уржуза”. Бу 15 байт(30 мисра)дан иборат кичик шеърӣ асардир.

4. “Йилнинг тўрт фасли ҳақида тиббий уржуза”. Бу китоб ҳам унчалик катта эмас. Ҳаммаси бўлиб 121 байт(242 мисра)дан иборат.

5. “Синаб кўрилган дори-дармонлар ҳақида тиббий уржуза”. Бу асарда Ибн Сино ўзи узоқ вақт касалларда синаб кўрган ҳар хил дори-дармонлар ҳақида сўз юритган.

6. “Гишпократнинг васиятлари ҳақида уржуза”. Бу асар 93 байтдан иборат.

7. “Тиббий насихатлар ҳақида уржуза”. Бу асар 72 байтдан иборат.

Ибн Синонинг тибга оид муҳим асарларидан яна бири “Тиббий қондаларда учрайдиган хатоларни тuzатиш” китобидир. Бу китоб “Тадбирда йўл қўйилган ҳар хил хатоликларга қарши чора кўриш йўли билан танага етказилган турли зарарларни йўқотиш”, деб ҳам аталади.

Ибн Сино таъкидлаб ўтганидек, тиббиётнинг асосий вазифаси касалликнинг олдини олиш, яъни унинг ривожланишига йўл қўймасликдир. Бу масалага аллома ўзининг бир неча асарини

бағишлаган. Шулардан бири “Саломатликни сақлаш ҳақида рисола” дир. Бу китобча 13 бобдан иборат. Асарда суз асосан шахсий гигиена ҳақида боради.

Ибн Синонинг бошқа асарлари тиббиётнинг айрим хусусий масалаларига бағишланган катта-кичик китоблардан иборатдир. Улар орасида 1-2 саҳифалилари ҳам бор.

Ибн Синонинг “Тиб қонунлари” ва “Уржуза фи-т-тиб” (“Тиббий уржуза”) каби тиббий асари билан бир қаторда тиббиётнинг айрим назарий ва амалий масалаларига бағишланган турли ҳажмдаги “Ал-Адвияти-л-қалбия” (“Юрак дорилари”), “Китоб ал-кулолж” (“Куланж ҳақидаги китоб”), “Мақола фи-н-набз” (“Томир уриши ҳақида мақола”), “Рисола фи-л-бох” (“Шаҳвоний қувват ҳақида рисола”), “Рисола фи-л-фасд” (“Қон олиш ҳақида рисола”) каби рисоалари ҳам бор.

Фалсафий асари. Олимнинг фалсафага оид энг йирик ва муҳим асари “Китоб аш-шифо” дир. У 4 қисмдан иборат:

1. Мантиқ – 9 бўлакка бўлинган:

1. “Ал-мадҳал” (“Мантиққа кириш”).
2. “Ал-мақулот” (“Категориялар”).
3. “Ал-иборат” (“Интерпретация”).
4. “Ал-қиёс” (“Силлогизм”).

Abu Ali ibn Sino

5. “Ал-бурхон” (“Исбот”, “Далил”).
6. “Ал-жадал” (“Тортишув”, “Диалектика”).
7. “Ас-сафсата” (“Софистика”).
8. “Ал-хитоба” (“Риторика”).
9. “Аш-шеър” (“Поэтика”), (Шеър санъати).

2. Тиббиёт:

(Бу ерда минераллар, ўсимликлар, ҳайвонот олами ва инсонлар ҳақида алоҳида-алоҳида бўлимларда гапирилади).

3. Риёзиёт – 4 ғапга бўлинган:

1. “Ҳисоб” (“Арифметика”).
2. “Ҳандаса” (“Геометрия”).
3. “Астрономия” (Фалакиёт).
4. “Муסיқа”.

4. Метафизика ёки илоҳиёт.

Бу асарларнинг айрим қисмлари лотин, сурёний, иброний, немис, инглиз, француз, рус, форс ва ўзбек тилларида нашр қилинган.

Абу Али ибн Синонинг булардан ташқари турли соҳага оид “Ал-Қошун”, “Ҳайй ибн Яқзон”, “Рисолат ат-тайр”, “Рисолат фи-л-ишқ” (“Ишқ ҳақида рисола”), “Рисолат фи моҳияти-с-салот” (“Намознинг моҳияти ҳақида рисола”), “Китоб фи маъно зиёрат” (“Зиёрат қилишнинг

маъноси ҳақида”), “Рисолат фи даф ал-ғам минал-мавт” (“Ўлимдан келадиган ғамни даф қилиш ҳақида рисола”), “Рисолат ал-қадр”, “Ан-Нажот”, “Аш-Шифо”, “Донишнома”, “Китоб алишорат” ва “Ат-танбиҳот” каби кўплаб асарлари ҳам бор.

Алломанинг “Хайй ибн Яқзон” асари кишиларнинг дид-фаросатини ўстириши, фикр доирасини кенгайтириши билан таълим-тарбияда катта аҳамиятга эга. Унинг номи ҳам шунга ишора қилади: “Хайй ибн Яқзон” (“Тирик ўғли Уйғоқ”). Бу асар фаросат илми ҳақида эканлигини Ибн Синонинг ўзи ҳам таъкидлайди. Юқорида айтганимиздек, мазкур асарни Ибн Сино 1023 йилда Ҳамадонга яқин бўлган Фаражон калъаси қамоқхонасида ёзган.

Ибн Сино ахлоққа оид асарларини “Амалий ҳикмат” (“Донишмандлик амалиёти”) деб атайдди. Олимнинг фикрича, ахлоқ фани кишиларнинг ўзига ва бошқаларга нисбатан хатти-ҳаракати меъёрлари ва қоидаларини ўрганadi.

Ибн Сино ахлоқчилликнинг асосини яхшилик ва ёмонлик каби икки тушунча билан таърифлайди: “Дунёда мавжуд бўлган жами нарсалар табиатига кўра камолот сари интилади. Камолот сари иштилишнинг ўзи эса моҳият эътибори билан яхшиликдир...”.

Ибн Синонинг “Тадбири манзил” рисоласи ҳам “Китоб аш-шифо” асарининг таркибий қисмини ташкил этади. Асар араб тилидан форсийга эронлик олим Муҳаммад Нажмий Запжоний томонидан таржима қилиниб, 1939 йили Техронда чоп этилган. У таржима асар икки қисмдан иборат бўлиб, иккинчи қисми таржимоннинг изоҳлари ва батафсил шарҳларидан ташкил топган.

Ибн Сино ўз давридаги табиий фанларнинг ривожига ҳам улкан ҳисса қўшган олимдир. Унинг табиий-илмий қарашлари “Китоб аш-шифо”нинг табиий фанларга оид қисмида баён қилинган. Алломанинг баъзи геология жараёнларига оид мулоҳазалари ҳозирги илмий назарияларга жуда яқиндир. У вулқонлар ва zilzilалар натижасида тоғларнинг пайдо бўлиши ҳақидаги ўз фикрларини айтади.

Ибн Сино минералогия (маъданшунослик) соҳасида ҳам салмоқли ишлар қилган. У минералларнинг оригинал классификациясини таклиф этди. Унга кўра барча маъданлар 4 гуруҳга: тошлар, эрийдиган жисмлар (металлар), олтингургуртли ёнувчи бирикмалар ва тузларга бўлинади.

Ибн Сино табиий фанлар қатори кимё, табиатшунослик, фалакиёт илми, математика, шеъ-

рийат ва мусика бобида ҳам илмий йўналишларини давом эттирган ва уларга оид асарлар ҳам ёзган.

Буюк қомусий олим Ибн Сино мусика бобида Форобийнинг илмий йўналишини давом эттирган йирик назариётчидир. Унинг мусика ҳақидаги “Жавомеъ илм-у-л-мусиқий” (“Мусика илмига оид тўплам”) асари 6 бобдан иборат бўлиб, бунда товушнинг сезги аъзоларига таъсири, унинг ёқимли ва ёқимсизлиги, товушни эшитганда лаззатланиш ё нафратланиш ҳиссининг пайдо бўлиши каби масалаларга тўхталарди. Ибн Сино мусика овозларининг киши руҳига таъсири ҳақида ҳам ўз фикрларини ва ўз даври мусикасининг барча муаммоларини баён этган.

Ибн Синонинг тиббий фикрлари

Абу Али ибн Сино ўз давридаги фаиларнинг ҳаммасини мукамал ўзлаштириб, табиийлик, тиббиёт фанига алоҳида аҳамият берган ва ўз касбини асосан табиблик деб билган. Айнан шу табиблик соҳасида унинг таланти ва қобилияти, айниқса, яққол намоён бўлди.

Ибн Сино фикрича, тиб илмида назарий билимлар ва амалиёт ўзаро боғлиқ бўлиши ва бир-бирига асослашмоғи зарур, акс ҳолда у ривож топмайди ва ўз мақсадига эриша олмайди.

Тиб илми аввало икки қисмга – назарий ва амалий қисмларга бўлинади.

Ибн Сино таботат илмининг назарияси ва амалиёти соҳасида жуда чуқур билимга эга эди. Ўзининг ниҳоятда ўткир зехни ва чуқур билими туфайли Ибн Сино таботат илми соҳасида ўз давридан анча илгарилаб кетди. У таботатнинг мақсад ва вазифасини бошқалардан қўра чуқурроқ ва кенгроқ тушунарди. Чунончи, Ибн Сино ўша замондаёқ тиббиётнинг асосий вазифаси кишиларнинг саломатлигини сақлашга қаратилган тадбирларни амалга оширишдан иборатдир, деб билган. Бу фикр ҳозирги замон тиббиётининг асосий тушунчасига тамомила мос келади.

Абу Али ибн Сино табиб сифатида улуғ гуманист эди. У инсон манфаатини доимо ҳамма нарсадан юқори қўяр ва ўз шогирдларидан ҳам шунини талаб қиларди. Бу унинг тиббиётга берган таърифидан маълум. Ибн Сино ўзининг тиббиётга оид машҳур назмий асари “Тиббий Уржуза” да бундай дейди: “Таботат – бу саломатликни сақлаш ва касалликларни даволашдан иборат”. Бу фикр олимнинг шоҳ асари “Китобу-л-конун фит-тиб” да айнқса яққол ўз ифодасини тошган.

Ибн Сино ўзининг бу шоҳ асарини шундай сўзлар билан бошлайди: “Тиб шундай илми, у

кишиларнинг саломатлигини сақлаш ва касалликларни даволаш мақсадида одам танасини соғ ва касаллик чоғида ўрганади”.

Бундан кўриниб турибдики, Ибн Сино киши саломатлигини, яъни профилактикани биринчи ўринга қўйган. Олимнинг ўз фаолияти умр бўйи шу мақсадга хизмат қилишга бағишланган эди. Унинг бутун ҳаёти тиббиётнинг шу асосий вазифаси билан чамбарчас боғлиқ бўлган.

“Қонун”да тиббиёт фанининг вазифасига бағишланган махсус қисм бор. Ибн Сино ёзади: “Ҳар бир ҳодисанинг моҳияти унинг сабабини аниқлаш йўли билан очилади. Шунинг учун соғлиқ, касаллик ва уларнинг сабабларини биллиш керак. Соғлиқ, касаллик ва уларнинг сабаблари гоҳо очик (аник), гоҳо эса ёпик (ноаник) бўлиши мумкин. Бу сабаблар ўз кўринишларига қараб фақат ўқини билангина эмас, балки фикр қилиш йўли билан тушунилади. Шунингдек, табобатда соғ вақтда ҳам, касалликда ҳам содир бўладиган ҳодисаларни биллиш керак”. Бундан келиб чиқадиги, табиб ўз фаолиятида, дастлаб соғликни йўқотилишига олиб келган сабабни аниқлаб олишни зарур. Ибн Сино соғлик тўғрисида бундай дейди: “Соғлик шундай ҳолатки, бунда органлар ўз вазифасини тўла бажариши қобилиятига эга бўлади”. Алломаининг бундан минг йил муқаддам айтган бу фикрлари юксак даражада ривожланган

hozirgi zamon tibbiyoti va uning profilaktik printsiplariga tamomila mos keladi.

Ibn Sino amaliy tabobatni ikkiga buladi. Bulardan biri, soglom tana rejimi, yani salomatlikni saqlashga qaratilgan tadbirlar bulsa, ikkinchisi nosoq (kasal) tana rejimidir. Bunda organizmni normal xolatga qaytarish kuzda tutiladi. Buni alloma «davolash bilimi» deb ataydi.

Ибн Сино таълимотининг давомчилари

Ibn Sino uzining boy va serqirra ilmiy merosi bilan keyingi davr Sharq va Farb madaniyatining rivojiga katta taъsir kursatdi. Sharqning Umar Xayem, Abu Ubayd Juzjoniy, Nasridin Tusiy, Fariduddin Attor, Nizomiy Ganjavii, Jalolidin Rumii, Alishev Navoiy, Abdurahmon Jomii, Ulugbek, Bedil kabi mutaфакkir va olimlari uz asarlarida Ibn Sino taъlimoti va ilmiy fojarini davom ettirdilar.

Evropaning mashhur faylasuf va tabiatshunos olimlaridan Jordano Bruno, Gundsvalvo, Vilyгельm Overniskii, Aleksandr Gельskii, Альберт фон Больштедт, Фома Аквинский, Рожер Бэкон, Данте va бошқалар Ibn Sinoning ilgor fikrlaridan uz ijodlarida fojidalandilar va uning nomini zur xurmat bilan tilga oldilar.

Айни вақтда ҳам Ибн Сино асарлари дунёнинг турли кутубхоналарида, файласуфлар, шифокорлар, математик ва тилшуносларнинг китоб жавонларида авайлаб сақланмоқда.

Бутун илғор инсоният, хусусан ўзбек халқи, илм-маданият аҳли ақл ва адолат тапташаси учун курашган, фан, ҳақиқат йўлида бутун ҳаётини илм-фанга, маданият ва маърифатга бағишлаган ажойиб истеъдод эгаси Ибн Сино билан ғурурланади.

Ибн Синога берилган тавсиф

У ўз илми, мероси билан ўрта аср Шарқининг илмий маданияти қудратини бутун дунёга намойиш қилган. Бутун инсоният маданиятининг ривожига улкан ҳисса қўшган.

Шунинг учун ҳам Ибн Сино жаҳон маданиятининг буюк сиймоси, энг катта файласуф, табиатшунос, илмшунос, машҳур энциклопедист сифатида тан олинди.

Ибн Сионинг жаҳон фани ва маданияти ривожига қўшган ҳиссасини эътиборга олиб, Жордано Бруно Ибн Сионни қадимги Юнонистоннинг буюк файласуфи Аристотель, табиб (врач) Голенлар билан тенг қаторга қўйса, А. Данте ўзининг «Илоҳий комедия»сида олимни Птоломей, Эвклид, Гиппократларга тенглаштиради. Немис файласуфи Л. Фейербах олимни

“Машхур табиб ва файласуф” деса, Ҳиндистоннинг буюк давлат арбоби Ж. Неру ўзининг “Ҳиндистоннинг очилиши” деган асарида Ўрта Осиё олимларини тилга олар экан, Ибн Сино номини алоҳида таъкидлаб: “Улардан энг машхури табиблар (врачлар) подшоҳи деган номни олган бухоролик Ибн Сино (Авиценна)дир”, — деб, хурмат билан тилга олади.

Демак, Ибн Синонинг шахсий фаолияти, дунёвий илмларни ўрганиш ҳақидаги таълимотлари, таълим-тарбия ҳақидаги мулоҳазалари ва табобат тараққиётидаги буюк хизматлари дунё тараққиётида ўзига хос ўринни эгаллайди.

Замондошлари Ибн Синони “Шайх ур-раис” (“Донишмандлар сардори, аломатар бошлиғи”); “Шараф ал-мулк” (“Ўлка, мамлакатнинг обрўси, шарафи”), “Хужжат ал-ҳаққ” (“Ростликка далил”); “Ҳаким ал-вазир” (“Донишманд, тадбиркор вазир”) деб атаганлар.

Ибн Синонинг болалигидаги бир воқеа

Узук воқеаси: Абу Али ибн Синонинг онаси уни чақалоклигида чўмилтираётганида қимматбаҳо узутини йўқотиб қўйган экан. У узутини қўп қидирбди. Лекин ҳеч қардан топа олмабди. Кейин уни канизак олган, деб гумон қилиб, бечора канизакни роса калтаклашибди. Канизакни уришяётганда Абу Али йиғлаб бошлабди, калтаклашдан тўхташса, ча-

қалок ҳам йиғидан тўхтабди. Ҳамма бундан ажабланиб, узукни йўқолдига чиқаришибди.

Ибн Сино тилга кирганида, биричи айтган гапи шу бўлибди: Сизлар ўша вақтда канизакни ноҳақ урган эдинглар. Онам мени чўмилтираётганда, узуги тоғорага тушиб кетган эди. У тоғорани ағдарганида узук ҳам сув билан бирга кир ўрага тушиб кетган. Менинг тилим чиқмаганидан, сизларга айтолмаган эдим. Канизакни урганингларда йиғлаб, тўхтатганларингда йиғидан тўхташимнинг сабаби шۇ эди.

Шундан кейин ўрани кавлашган экан, узук топилибди. Бу воқеани эшитганлар Ибн Сино зеҳнига қўйил қолишган экан.

Беморларни даволашдаги қўллаган усуллари ҳақидаги ривоятлар

“Мен ҳўкизман”: Бухоролик бир киши касал бўлиб, “Мен ҳўкизман, мени сўйинглар”, дейдиган бўлиб қолибди.

Беморнинг қариндош-урувлари буни Абу Али ибн Синога айтишибди. Абу Али касалнинг олдига қассоб бўлиб келибди ва “Қани сўядиган ҳўкизинглар!” — деб бақирибди. Бемор ушнинг олдига чопиб бориб, “Сўйиладиган ҳўкиз менман”, дебди. Абу Али дарров беморнинг қўлоёғиши боғлатибди, сўнг қўлида пичоқни ўйнатиб, беморнинг бикинидан ушлаб кўрибди-да:

Abu Ali ibn Sino

— Хўқизимиз семиз демабмидиларинг, бу жуда орик-ку, буни мен hozир сўймайман, сал семирсин. кейин сўяман, — дебди. Бемор бу гапни эшитиб: “Қани, менга овқат беринглар, мен семирай”, деб овқат талаб қилаверибди.

Абу Али ибн Сино беморнинг оиласига дори қолдириб, уни овқатига қўшиб, беморга беришни уқтирибди. Уйдагилар шундай қилишибди. Натижада бемор хадемай тузалиб кетибди. Кейинчалик Абу Али ибн Сино беморнинг уйига келиб:

— Семирган хўқизинглар қани, сўйиб берай, — дебди ва соғайган беморга кўзи тушиб:

— Э, анча семирибсан-ку, энди сўйса бўлади, — дебди.

Бемор табибнинг гапидан жуда таажжубланибди ва:

— Мени сўядиганнинг боши ўнта, тегиб кўрчи, менга, — дея дўқ урибди.

Йиғилган қариндош-уруғларнинг ҳаммаси аввалги воқеани эслаб, хохолаб кулиб юборишибди.

Ишқ дардига чалинган қизни даволаши

Ривоят қилишларича, бир шохнинг қизи бетоб бўлиб қолади. Табиблар уни даволай олмадилар, шунда Ибн Синога мурожаат қил-

дилар. Ибн Сино уни кўриб: “Унинг дарди – ишқдир”, — деди. Сарой канизаклари уни инкор қиладилар. Ибн Сино: “Агар хоҳласаларингиз, мен сизларга унинг кимни севишини ҳам айтиб бераман. Бу кизга яқин бўлган йигитларнинг номларини айтинглар, мен унинг томирини ушлаб тураман”, — деди. Саройдагилар бирма-бир атрофдаги йигитларнинг номини айта бошладилар. Севгилисининг исмини зикр қилинганда томирлари қаттиқ ура бошлади ва хушидан кетди. Ибн Сино унинг дардини шу тариқа аниқлади. Сарой аъёнлари унинг дардининг давоси нима эканлиги хақида сўрадилар. Ибн Сино: “Ишқ унинг бутун вужудини эгаллаб олибди, агар шу йигитга уни турмушга бермасаларингиз, у ҳалок бўлади”, — деди.

Ибн Сино шу тариқа ўзининг донолиги ва зийраклиги билан беморнинг дардини тўғри аниқлаб, уни даволаган экан.

Ибн Сино: “Менинг бисотимда (аниқ ташхис қўйиш учун) бор нарсаларнинг энг азизроғи — бу беморнинг тўғри сўзидир”, дейди.

**Абу Али ибн Сино ҳаётининг
солномаси**

980 — Бухоро яқинидаги Афшона деган жойда Абу Али Ҳусайн ибн Абдуллоҳ дунёга келди.

985 — Уларнинг oilаси Афшонадан Бухорога кўчиб ўтди.

985-995 — Ҳусайн ибн Абдуллоҳ Бухородаги Маҳмуд Массоҳ, Исмоил аз-Зоҳидий, Абу Абдуллоҳ Нотилий, Ал-Қумрий каби улуғ олимлардан таълим олади.

997 — Абу Али Ҳусайн ибн Абдуллоҳ Бухоронинг улуғ олим ва табибларидан бири бўлиб танилди. Бухоро амирининг оғир касалини даволашда иштирок этиб, унинг эвазига амир кутубхонасида мутолаа этмоққа рухсат олади.

998 — Ўзининг дастлабки илмий асарларини яратди.

999 — Қорахонийлар Бухорони забт этиб, сомонийлар давлатини ағдарганидан кейин Ибн Сино ҳаётида ташвишли, нотинч ва оғир дамлар бошланди.

1002 — Абу Али ибн Сино 21 ёшга етганда унинг отаси вафот этди.

1005 — Абу Али ибн Сино Бухородан Хоразм пойтахти Гурганжга келиб бу ердаги олимлар даврасида хизмат қилади. Асарлар ёзади.

“Тиб қонунлари”, “Аш-шифо” асарларининг дастлабки материалларини ҳам шунда йиға бошлади. Ибн Сино шу йилли Абу Райхон ал-Беруний билан учрашади.

1012-1014 — Абу Али ибн Сино Ғазна подшоҳи Султон Ғазнавий таъқибидан қочиб Абу Саҳл Масихий билан бирга Хоразмдан чиқиб кетди. Улар Эрон сари жўнадилар. Йўлда Масихий вафот этди. Абу Али ибн Сино Нисо, Обивард, Шикқон, Саманқон, Жожурли деган жойларда тентираб юрди. Сўнг Журжонга келди. Ундан Дехистонга ўтди. Сўнг яна Журжонга қайтди. Бу ерда унга Абу Убайд ал-Жузжоний келиб учради. Шундан сўнг устоз Абу Али ибн Сино ва шогирд Абу Убайд Жузжоний хамиша бирга бўлдилар.

1014 — Абу Али ибн Сино Рай шаҳрига келади. Бу ерда табиблик билан шуғулланади, илмий ишларини давом эттиради.

1016 — Султон Маҳмуд Ғазнавийнинг таъқибидан қочиб Абу Али Ибн Сино Райдан Козвин орқали Ҳамадонга ўтади. Бу ерда амир Шамсуддавланинг вазирлиги бўлиб хизмат қиладди. Сўнг харбийларнинг ифвоси билан Фаражон қалъасига хиёс этилади. Бу ерда Абу Али ибн Сино “Алҳидоя” (“Бағишлов”), “Хайй ибн Яқзон” (“Уйғоқнинг ўғли Тирик”), қулашж ка-

сали тўғрисидаги “Китобу-л-Куланж” асарларини ёзади. “Юрак дорилари” китобини ёза бошлади.

1025 — Абу Али ибн Сино Ҳамадондан Исфаҳонга ўтди. Бу ерда умрининг охиригача яшади. “Тиб қонуллари”, “Аш-шифо” каби шоҳ асарларини тугаллади. “Китоб ул-Алоийн” асарини ёзди.

1037 — Абу Али Исфаҳон амири Алоуддавла билан Ҳамадон сафарини бирга бўлди. Шу сафар давомида эски касали қўзғаб қолди ва 1037 йили Ҳамадонда 57 (ҳижрий 58) ёшида вафот этади. Абу Али ибн Сино Ҳамадон шаҳрининг ғарб томонида қўрғон деворининг ёнига дафн этилади.

1952 — Аллома қabri устига мақбара қурилган (меъмори Х. Сайхун). Мақбара Ибн Синога бағишланган музей хоналарини ҳам ўз ичига олган.

Адабиётлар:

1. Ибн Синонинг нашр этилган асарлари

1. Ибн Сино, "Дониш-намаз, Книга знания", Душанбе, 1957.
2. Ибн Сино, "Тиб қонунлари", 1-5-китоблар; (2-нашри), Т.: 1979-1983.
3. Ибн Сино, "Избранные философские произведения", М.: 1980.
4. Ибн Сино. "Осори мунтахаба", 1-2 т., Душанбе, 1980.
5. Ибн Сино, "Саломон ва Ибсол", Т.: 1980.
6. Ибн Сино, "Трактат по гигиене", Т.: 1982.
7. Ибн Сино. "Тиббий рисодалар", Т.: 1987.
8. Ибн Сино, "Тиб қонунлари", (3 жилдли сайланма; Тузувчилар: У.Каримов, Х.Ҳикматуллаев), Т.: 1994.
9. Ибн Сино, "Канон врачебной науки, в 10 томах. Т.: 1996.
10. Ибн Сино. "Уржуза ёки 1326 байт тиббий ўғит, Т.: 1999.
11. Абу Али ибн Сино, "Зафарнома", Таржimon: Носир Муҳаммад, Т.: "Ишқол". 2009.

2. Ибн Сино ҳақидаги асарлар

1. Джумаев В.К. "Ибн Сино портрети", Т.:1957.

2. Джумаев В.К., "Хирургия Абу Али ибн Сины и её исторические источники", Т.: 1965.

3. Терновский В.Н., "Ибн Сина (Авиценна)", М.:1969.

4. Хайруллаев М., "Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири", Т., 1980.

5. Завадоский Ю.П., "Абу Али ибн Сина", Душанбе, 1980.

6. Болтаев М.Н., "Абу Али ибн Сина великий мыслитель, учёный-энциклопедист средневекового Востока", Т.: 1980.

7. "Абу Али ибн Сино тугилган кунининг 1000 йиллигига, тўплам, Т., 1980.

8. Отабеков Ю.О., Хамидуллин Ш.Х., "Абу Али ибн Синонинг илмий асосланган ҳайкал образини яратиш", Т.: 1980. Сагадеев А. В., "Ибн Сина (Авиценна)", М., 1980.

9. Нуралиев Ю., "Медицина эпохи Авиценны", Душанбе, 1981.

10. Мажидов Н. М., Халимов Х. М., Мажидова Ё. Н., "Абу Али ибн Сино неврологияси", Т.: 2002.

11. "Буюк алломаларимиз", "Тошкент ислом университети", Т.: 2002.

Bizning tariximizda jahonga dong taratgan ulug' mutafakkirlar o'tgan ekan, ularning qoldirgan ilmiy-ma'naviy merosi, ibratli hayoti, ta'limoti bugungi muammolarni yechishda bizga qo'l kelayotgan ekan, bu merosni o'rganmaslikka, ta'riflamaslikka, targ'ib etmaslikka haqimiz yo'q.

Islom KARIMOV

Abu Ali ibn Sino

“MUTAFAKKIRLAR”
ilmiy-omnabop risolalar turkumi

**ABU ALI IBN
SINO**

ABU ALI IBN SINO (980-1037)

Ismi-sharifi

Allomaning to'liq ismi Abu Ali al-Husayn ibn Abdulloh ibn al-Hasan ibn Sino bo'lib, kunyasi Abu Alidir. Xalq orasida Ibn Sino, Yevropada Avitsenna, allomalar orasida esa Shayxu-r-rais nomlari bilan mashhur.

U zot kim edi?

Jahon fani taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan, o'rta osiyolik buyuk qomusiy olim, mutafakkir, tabib, faylasuf, mantiqshunos, shoir.

Qayerda, qachon tug'ilgan?

980-yil avgust oyida (370-hijriy yil safar oyining boshida)¹ Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog'ida amaldor oilasida tug'ilgan. Afshona bir vaqtlar kattagina shahar bo'lgan. Vaqt o'tishi

¹ Abu Ali ibn Sino. "Tib qonunlari". (Uch jildlik saylanma) 1-j. T.: "Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti". 1994. B.3.

Abu Ali ibn Sino

bilan u kichik bir qishloq bo'lib qolgan va Isfana qishlog'i deb atala boshlagan.

Qanday oilada voyaga yetgan?

Ibn Sinoning otasi Abdulloh Balx shahridan bo'lib, Somoniylar amiri Nuh ibn Mansur (967-997) davrida Buxoro tomonga ko'chib kelgan va Xurmaysan qishlog'iga moliya amaldori etib tayinlangan. Shundan so'ng u bu yerda doimiy yashaydi va u o'z vazifasiga ko'ra, Afshonaga tez-tez borib turgan. Abdulloh afshonalik Sitora ismli qizga uylanib, ikki o'g'il farzand ko'radi. O'g'illarining kattasi Husayn (Ibn Sino), kenjasi Mahmud edi. Husayn 5 yoshga kirgach, Ibn Sinolar oilasi poytaxt — Buxoroga ko'chib keladi. Ibn Sino shu yerda o'qiy boshlaydi. 10 yoshga yetganda Qur'oni karimni yod olib, adab darslarini ham to'la o'zlashtirib oladi. Ayni vaqtda u hisob va aljabr bilan ham shug'ullanadi, so'ngra arab adabiyotiga oid kitoblarni ham o'qib chiqadi. Uning bilimga bo'lgan zo'r qobiliyati hammani hayratga soladi.

Ilk tahsil olgan ustози

Ibn Sinoning ilm sohasidagi dastlabki ustози Abu Abdulloh Notiliy bo'lgan. U Notiliy qo'lida

mantiq, handasa (geometria) va falakiyotni o'rganadi va ba'zi falsafiy masalalarda ustozidan ham o'zib ketadi. Ustozi uning ilmiga yuqori baho berib, yanada chuqurroq ilm olishni tayinlaydi.

Abu Ali tinmay mutolaa qilib, turli ilm sohalarini o'zlashtirishga kirishadi. U musiqa, optika, kimyo, fiqh kabi fanlarni o'qiydi, xususan, tabobatni sevib o'rganadi va bu ilmga tez kamol topa boshlaydi.

Tabobat ilmidan ta'lim bergan ustoz va bu ilmni qay darajada o'zlashtirgani

Ibn Sinoning tib ilmida yuksak mahoratga erishishida buxorolik tabib Abu Mansur al-Hasan ibn Nuh al-Qumriyning xizmati katta bo'lgan. Ibn Sino undan tabobat darsini olib, bu ilmning ko'p sirlarini o'rganadi.

Abu Ali ibn Sino aytishicha, tabobat ilmi uning uchun unchalik qiyin ko'rinmagan. U bu ilmni oson va tez o'zlashtirib olgan. Bu sohada Ibn Sino shu qadar yuksak obro' qozonadiki, hatto ko'zga ko'ringan tabiblar ham kasallikni aniqlashda qiynalganlarida, Ibn Sinodan maslahat so'rar edilar.

Bu haqida allomaning o'zi shunday hikoya qiladi: "Keyinchalik tib ilmi bilan shug'ullangim kelib qoldi. Unga oid kitoblarni o'qishga kirishdim.

Tib o'zi qiyin ilmlardan emas, shu sababli qisqa muddat ichida bu sohada shunday natijalarga erisha oldinki, hatto fozil tabiblar ham huzurimga kelib, mendan tib ilmini o'rganadigan bo'ldilar”.

Ibn Sinoning tabiblik faoliyati

Abu Ali ibn Sino faqat tibbiy kitoblar o'qish bilangina cheklanib qolmay, bemorlarni ham davolar, ularning kasalliklarini sinchiklab ko'zdan kechirar edi. Buning natijasida uning bilim va tajribasi yanada oshib ketdi. U kasallarni davolashda hammani lol qoldirar edi. Unga murojaat qiladigan kasallarning son-sanog'i bo'lmay qoldi. Bu haqida Ibn Sinoning o'zi bunday yozadi: “Bemorlarni ham ko'rib turardim. Erishgan tajribalarim tufayli men uchun davolash yo'llari shunday keng ochildiki, buni ta'riflab berish qiyin. Bu vaqtda men endi o'n olti yoshga to'lgan edim”. Demak, Abu Ali ibn Sino o'n olti yoshidayoq mashhur tabib bo'lib tanilgan. Bu albatta o'z-o'zidan bo'lmagan, balki sabot-matonat bilan o'qish, kechalari uyquni tark etish va zo'r tirishqoqlik natijasidir.

Ilm o'rganishga bo'lgan shijoati

Haqiqatan ham Ibn Sino juda tirishqoq, o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishmaguncha

tinchimaydigan odam edi. Bu haqida uning o'zi shunday yozadi: "O'sha kezlari biron kecha to'yib uxlamasdim, kunduzlari ham ilmdan boshqa narsa bilan shug'ullanmasdim. Har bir masalani o'rganayotganimda bir qancha qiyosiy dalillarni solishtirib, shu dalillar nuqtai nazaridan o'sha dastlabki masala haqida xulosa chiqarar edim. Nihoyat, bu masalaning asl mohiyati menga ayon bo'lib qolardi.

Ana shu zaylda hamma bilimlarni mustahkam egallab oldim. Bir insonning imkoniyati darajasida ularni o'zlashtirdim"

Abu Ali ibn Sinoning tirishqoqligi va sabotmatonatliligini yana quyidagi misol yaqqol ko'rsatadi. U bunday yozadi: "Mantiq, tabiat va riyoziyot bilimlarini puxta o'rganib oldim. Keyin ilohiyotni o'rganishga o'tib, "Moba'da at-tabia"¹ kitobini o'qidim. Bu kitobni o'qidimu, lekin unda nimalar deyilganini tushuna olmadim, kitob yozgan kishining maqsadi menga qorong'i edi. Hatto uni qirg bir bor qayta o'qidim, kitob menga yod bo'lib ketdi. Lekin shunda ham men kitob va uning maqsadini to'la tushuna olmadim. Nihoyat umidimni uzub, "Bu tushunib bo'lmaydigan bi.

¹ "Moba'da at-tabia" Aristotelning "Metafizika" nomli asaridir.

kitob ekan”, degan xulosaga keldim. Ammo kunlardan bir kuni asr vaqtida kitobfurushlarning oldiga borib qoldim. Bir kitobfurush muqovalangan kitobni qo'lida tutganicha uni maqtardi. U meni ham chaqirib, kitobni ko'rsatdi. Lekin men kitobni sotib olishni rad qildim. Kitobfurush menga: “Bu kitobni ol, narxi arzon, uch dirhanga sotaman, egasi pulga muhtoj”, dedi. Kitobni noiloj sotib oldim. Qarasam, bu Abu Nasr Forobiyning o'sha “Moba'da at-tabia” kitobi haqida yozgan sharhi ekan. Uyga qaytib, darrov uni o'qishga kirishdim. “Moba'da at-tabia” dilimda yod bo'lib qolgani sababli tezda bu kitobning maqsadini tushunib oldim. Bundan o'zimda yo'q juda xursand bo'libketdim”.

Ilmiy ijodining boshlanishi

Shunday qilib Ibn Sino zaruriy bilimlarning barchasini Buxoroda oladi. Ibn Sino juda erta o'zi ham asarlar yozishga kirishdi. Allomaning ilmiy ijodi 18 yoshdan boshlanadi. Avvalo u bu ishni o'ziga yaqin bo'lgan kishilarning iltimosi bilan bajaradi. Yosh bo'lishiga qaramay Nuh ibn Mansurga atab nafsoniy quvvatlar haqida risola, “Urjuza” tibbiy she'riy asari va o'z qo'shnisi va do'sti Abulhusayn al-Aruziyning iltimosiga binoan,

ko'p fanlarni o'z ichiga olgan "Al-Hikmati-l-aruziy" ("Aruziiy hikmati") asarini tasnif etadi.

Ibn Sino Buxoroda 20 jildli qomusiy asari "Al-Hosil va-l-mahsum" ("Yakun va natija"), 2 jildli "Kitobul-bir va-l-ism" ("Saxovat va jinoyat kitobi") asarlarini va o'zining tabobatga oid birinchi asari "Tabobat lug'ati"ni yozgan. Allomaning "Tabobat lug'ati" asaridan ko'p tabiblar nusxa olib, keng foydalanganlar.

Ibn Sinoning tabobatda qilgan ishlari uning nomini bir necha asrlarga shu fan sohasi bilan chambarchas bog'ladi.

Allomaning tabobat taraqqiyotidagi buyuk xizmati shundaki, u o'zigacha o'tgan turli xalq namoyandalari tomonidan asrlar davomida, tib ilmi sohasida to'plangan ma'lumotlarni saralab, muayyan bir tartibga soldi va ularni o'z tajribalari bilan boyitgan holda ma'lum nazariya va qonun-qoida asosida umumlashtirdi. Uning "Tib qonunlari" asari va bu asarning jahon tib ilmi tarixida tutgan o'rnida juda yuqoridir. Ibn Sino antik olimlarning, xususan Gippokrat, Galen, Dioskoridlarining ta'limotlarini o'rgangan va ularning fikrlariga tayangan. U tib nazariyasini, xususan anatomiya — inson gavdasi tuzilishini mukammal bilgan. Ibn Sino o'tkir diagnost edi. Uning ba'zi tashxis usullari hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Tabobat tarixida birinchi bo'lib vabo bilan o'latni farqlagan, yuqumli kasalliklar bilan og'rigan bemorlarni boshqalardan ajratgan holda saqlashni ta'kidlagan.

Bemorlarni davolashda olim 3 narsaga: tartib (parhez), dorilar bilan davolash va turli tibbiy tadbirlarni qo'llash(qon olish, banka qo'yish, zuluk qo'yish, huqna va boshqalar)ga ahamiyat berish kerakligini aytadi.

Ibn Sino kasallikni davolashda shaxsiy gigiyena, uyqu va jismoniy mashqlarning ahamiyati kattaligini uqtirgan.

Ibn Sino dorishunoslik sohasida ham chuqur tadqiqotlar olib borgan. U antik olimlarning formatsiyasi asosida musulmon Sharqida paydo bo'lgan yangi formatsiyaning shakllanishiga yakun yasadi. Uning dorivor o'simliklarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash usullari hozirda ham qo'llaniladi. Ibn Sino birinchilardan bo'lib kimyoviy usulda tayyorlangan dorilarni ham ishlatgan. Kasallikning turiga qarab avval sodda, so'ng murakkab tarkibli dori bilan davolagan. Eng muhimi, oziq-ovqatlarning shifobaxsh ta'siriga katta ahamiyat berib, davolashni shunday mahsulotlar(meva, sabzavot, sut, go'sht va boshqalar)dan boshlagan. Dori tayinlashda

bemorning mijozi, yoshi, iqlim sharoitini hisobga olish zarurligini ta'kidlagan.

Qanday davr va muhitda yashagan?

Buxorodagi hayoti

Abu Ali ibn Sino 17 yoshida Buxoro xalqi orasida juda tajribali va mohir tabib sifatida taniladi. Bu xabar podsho saroyiga ham yetib keladi. Shu vaqtda Buxoro hokimi Nuh ibn Mansur betob edi. Uni davolash uchun Ibn Sinoni ham saroyga chaqiradilar. Ibn Sino amirni davolashda ishtirok etib, o'zining o'tkir bilimi bilan kasallikni aniqlashga yordam beradi. Bu bilan u amirning ishonchiga sazovor bo'ladi va saroyga yaqin kishilar qatoriga kiradi. Buning natijasida Ibn Sinoning obro'si ham oshib ketadi. Saroyda nodir kitoblarga boy katta kutubxona borligini Ibn Sino bilardi. Ibn Sino amirni davolaydi, evaziga saroy kutubxonasidan foydalanishga izn so'raydi va bu imkoniyatga ega bo'ladi. Somoniylar kutubxonasi o'sha davrda butun O'rta va yaqin Sharqdagi eng katta va boy kutubxonalardan bo'lgan. Ibn Sino bir necha yil davomida shu kutubxonada kechayu kunduz kitoblarni mutolaa qilish bilan mashg'ul bo'lib, kutubxonadagi tibga oid kitoblarni qunt bilan o'qib chiqadi. Boshqa fanlar sohasidagi

kitoblar bilan ham tanishadi. Shunday qilib, Ibn Sino o'z davrining eng o'qimishli, bilim doirasi keng kishilaridan biriga aylanadi.

Buxoro kutubxonasi haqida Ibn Sino shunday yozadi: "Men ko'p xonalardan iborat kutubxonaga kirdim. Har bir xonada kitoblar solingan sandiqlar turardi, ulardagi kitoblar esa, ustma-ust taxlab qo'yilgan edi... Har bir xonada fanning ma'lum sohasiga oid kitoblar saqlanar edi. U yerda shunday kitoblarni ko'rdimki, ko'pchilik hatto ularning nomlarini ham eshitmagan bo'lsa kerak. O'zim ham bundan oldin ularni ko'rmagan edim, keyin ham uchratmadim".

Ibn Sino kutubxonadan chiqmasdi. Amirning kasalligi xuruj qilib, u Ibn Sinoni chaqirtirgandagina, kitob o'qishdan biroz vaqtga bosh ko'tarardi.

Shunday qilib, bu yerdagi nodir kitoblarni qunt bilan o'qish natijasida Ibn Sinoning bilimi yanada kengaydi va chuqurlashdi. Olimning yozishicha, 18 yoshga yetganda u tabobat ilmi bilan bir qatorda o'z zamonasida ma'lum bo'lgan barcha boshqa fanlarni ham mukammal o'zlashtirib olgan edi.

Buxoro hokimi saroyidagi faoliyati

997-yilda Buxoro hokimi Nuh ibn Mansur vafot etadi. Taxtga uning o'g'li Mansur II ibn Nuh o'tiradi. U Ibn Sino bilan do'st edi. Manbalarda keltirilishicha, u Ibn Sinoni saroydagi vazifalardan biriga tayinlagan. Shunday qilib, Ibn Sino saroy tabibi vazifasidan tashqari, u yerda davlat xizmatchisi vazifasini ham bajargan. Lekin ko'p o'tmay Mansur II ibn Nuh o'ldirilib, uning o'rnini ukasi Abdulmalik ibn Nuh egallaydi. U olim bilan unchalik yaqin munosabatda bo'lmaydi. Shuning uchun Ibn Sino saroy xizmatidan ketib, o'z ilmiy-ijodiy ishlari bilan mashg'ul bo'ladi.

Abu Ali ibn Sinoning Buxorodagi tinch, ijodiy hayoti uzoq davom etmaydi. Qoraxoniylar 999-yili Buxoroni zabt etib, somoniylar davlatini ag'darganidan keyin Ibn Sino hayotida tashvishli, notinch va og'ir damlar boshlandi. Alloma 21 yoshga yetganda, 1002-yili uning otasi vafot etadi. Buning natijasida Ibn Sino moddiy jihatdan ayanchli ahvolga tushib qoladi. Chunki unga moddiy va ma'naviy jihatdan yordam beradigan boshqa yaqin kishisi yo'q edi. Buning ustiga mamlakatda katta siyosiy o'zgarishlar yuz berib, Ibn Sinoning tinch ijodiy hayoti uchun sharoit yo'qoladi.

Xorazmdagi Ma'mun akademiyasidagi faoliyati

Buxoroda vaziyat keskinlashib, taxt uchun kurash 1005-yilgacha davom etadi. Ibn Sino 1005-yilda o'z yurtini tark etib, Xorazm davlatining poytaxti Urganch shahriga keladi. Bu davrda Xorazm qoraxoniylar hujumidan birmuncha tinch bo'lib, iqtisodiy va madaniy jihatdan ancha rivojlangan o'lka edi. Xorazm shohlari Ali ibn Ma'mun (997-1007) va Ma'mun ibn Ma'mun (1007-1017) ilm-fanga e'tiborli hukmdorlar bo'lib, olimlarga ilmiy ijod uchun qulay sharoit yaratib bergan edilar. Shu bois Xorazmning poytaxti Gurganj(Urganch)da o'z zamonasining ko'pgina taniqli olimlari to'plandi. Yirik matematik va astronom Abu Nasr ibn Iroq (1034-yili vafot etgan), atoqli tabib va faylasuflar Abu Sahl Masihiy (1010-yili vafot etgan), Abulxayr Hammor (942-1030) va buyuk olim Abu Rayhon Beruniy shular jumlasidandir.

Xorazmda Ibn Sinoni yaxshi kutib olishadi. U saroyda xizmat qiluvchi olimlar qatoriga kiritiladi va "Akademiya"ga qabul qilinadi. Ibn Sinoga boshqa olimlar qatori katta maosh tayinlanadi. Abu Ali ibn Sino o'z tarjimai holida Xorazmda juda yaxshi qabul qilinganligini eslab, bunday deb yozgan edi:

“Zarurat yuzasidan Buxoroni tark etib, Gurganj tomonga ko‘chishimga to‘g‘ri keldi. U yerda ilmni sevuvchi Abul-Husayn as-Saxliy vazir edi. U yerning amiri huzuriga bordim. Uning ismi Ali ibn Ma‘mun edi. Men u paytda so‘fiylar ridosini kiyib olgan edim. Menga yetarli miqdorda oylik tayin qilishdi”.

Abu Ali ibn Sino Xorazmga kelganida u yerda Abu Rayhon Beruniy yo‘q edi. Bu vaqtda Beruniy bir sabab bilan Xorazmdan ketib qolgan va Eronning Ray shahrida yashayotgan edi.

Ali ibn Ma‘munning o‘zi chuqur ilmli, odil shoh edi. U ilm ahlini juda qadrlardi. Shuning uchun u Beruniyga katta hurmat bildirib, unga xat yozadi va Beruniyning o‘z saroyiga taklif etadi. Shu xatga asosan Beruniy 1005-yili yana Xorazmga qaytadi va podshoh saroyiga xizmatga kiradi. Ali ibn Ma‘mun o‘z saroyidagi olimlarga boshliq qilib Beruniyning tayinlaydi. Shu sabab bilan Beruniy “Akademiya”ga rahbar bo‘lib qoladi.

Shunday qilib, Ibn Sino bilan Beruniy bir-birlari bilan 1005-yili Gurganjda uchrashadilar. Ular bundan ilgari bir-birlari bilan faqat xat orqali tanishgan edilar. Ali ibn Ma‘mun saroyida Ibn Sinodan tashqari tabiblardan yana Abul Xayr Hammor va Abu Sahl Masihiyar ham yashardilar. Ibn Sino ko‘pincha Abu Sahl Masihiyar bilan ishlar edi. Ba‘zi ma‘lumotlarga

ko'ra, ular birgalikda bir necha murakkabjarrohlik amaliyotlarini amalga oshirganlar.

Ibn Sino Xorazmda asosan matematika va astronomiya bilan shug'ullangan. Bu sohada Ibn Iroq va Beruniy bilan bo'lgan ilmiy muloqotlar katta ahamiyat kasb etadi. Ibn Sino Abu Sahl Masihiyning tibbiy tajribasi va bilimlaridan ham katta saboq oladi.

Abu Ali ibn Sino Xorazmda 9-10 yilcha yashadi. So'ng qo'shni davlat hukmdori Sulton Mahmud Xorazmni bosib olish xavfi bo'lganligidan unga xizmat qilishni istamay bu yerdan ham ketishga majbur bo'ldi.

Xorazmni tark etib, Jurjonga yo'l olishi

Ibn Sino 1010-1011-yillarda Masihiy bilan birgalikda yashirinchalik Xorazmni tark etadi. Shu vaqtdan olimning sargardonlik yillari boshlanib, umrining oxirigacha vatandan uzoqda hayot kechirishga majbur bo'ladi.

Masihiy bilan Ibn Sino Jurjonga — Masihiyning vataniga yo'l oladilar. Lekin yo'ldagi qiyinchiliklar va suvsizlik tufayli Masihiy betob bo'lib, vafot etadi. Natijada Ibn Sino azob-uqubatlar chekib, avval Niso, so'ng Obivard, Tus, Shiqqon va Xurosonning boshqa shaharlarida qisqa muddat turganidan keyin, nihoyat Kaspiy dengizining

janubi-sharqida joylashgan Jurjon amirligiga yetib keladi. Ibn Sino Jurjonda 1012-1014-yillar yashaydi. Bu yerda u o'zining bo'lg'usi shogirdi Abu Ubayd Juzjoniy bilan tanishadi. Ibn Sino umrining oxirigacha Juzjoniy bilan sodiq do'st bo'lib qoladi. Abu Ubayd Juzjoniy Ibn Sino bilan uning so'nggi damigacha, 25 yil davomida birga bo'ladi. Ibn Sinoning tarjimai holining yozilib qolishi, ko'pgina asarlarining yozilishi va tartibga tushishida hamda asarlarining keyingi avlodga yetib kelishida Juzjoniyning xizmati katta.

Jurjonda yashagan vaqtida Ibn Sino ilmiy ijod bilan shug'ullanadi, ham tabib sifatida faoliyat ko'rsatadi. Bu yerda u shogirdining iltimosiga ko'ra, mantiq, falsafa va boshqa fanlarga oid bir necha risola yozadi va eng muhimi, "Tib qonunlari"ning dastlabki qismlarini tasnif qiladi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, Ibn Sino Jurjonda quyidagi asarlarini yozgan: "O'rtacha qisqa mantiq", "Tib qonunlari"ning ayrim boblarini, "Almajastiyning qisqartirmasi" va bir qancha kichik risolalar. Alloma hammasi bo'lib Jurjonda 21 yirik va 2 kichik kitob yozib tugatgan.

Jurjonni tark etib, Rayga ko'chishi

1014-yili Ibn Sino Jurjonni tark etib, Rayga ko'chdi. Ibn Sino Rayga kelgan vaqtda bu yerda buvayhiylardan bo'lmish Majduddavla Abu Tolib Rustam (997-1029) va uning onasi Sayyida Xotun hukmronlik qilar edilar. Ibn Sinoning qo'lida Sayyida nomiga yozilgan noma (maktub) bor edi. Nomani Abu Rayhon Beruniy yozib bergan bo'lishi kerak. Ma'lumki, Beruniy bir vaqt Rayda yashagan edi. Binobarin, Ray hukmdori Sayyida bilan Beruniyning munosabatlari yaxshi bo'lgan bo'lishi kerak. Shuning uchun Beruniy bu ayolga xat yozishga jur'at etgan. Xatda Ibn Sinoga yetarli darajada sharoit yaratib berish iltimos qilingan edi.

Sayyida Ibn Sinoni hurmat bilan kutib oldi va uning uchun zarur sharoit yaratib berdi. Sayyidaning o'g'li Majduddavla qandaydir ruhiy kasallikka duchor bo'lgan edi. Ibn Sino uni muvaffaqiyatli davolaydi. Bundan ko'p xursand bo'lgan Sayyida Ibn Sinoga nisbatan yana ham hurmat bilan qaray boshlaydi. Ibn Sino Rayda ham o'z ijodiy ishlarini davom ettirib, bir necha asar yozadi.

Ammo Sulton Mahmud Ibn Sinoni ta'qib etishni to'xtatmaydi. Ibn Sinoning Raydaligini bilib, Sayyidadan uni G'aznaga yuborishini talab qiladi. Aks holda Rayga qarshi urush ochishini bildiradi. Ammo zo'r aql-idrokli va tadbirkor Sayyida urushning oldini oladi.

Rivoyatlarga ko'ra, Sayyida Sulton Mahmudga quyidagi mazmunda xat yozgan: "Agar urush natijasida siz meni yengsangiz, odamlar Sulton Mahmud faqat bir ojiza ayolnigina yengdi, deydilar xolos. Agar men yengsam, siz uchun juda katta nomus bo'ladi". Tarixchilar bu xatning matnini Ibn Sino yozgan, deydilar. Shunday qilib Sulton Mahmud Rayga harbiy yurishni to'xtatadi. Lekin Ibn Sino Raydan chiqib ketishga majbur bo'ladi.

Rayni tark etib, Hamadonga kelishi

Ibn Sino Rayni tark etib, nisbatan kuchliroq bo'lgan Hamadonga Majduddavlaning akasi Shamsuddavla (997-1021) huzuriga keladi. U yerda Shamsuddavlani sanchiq kasalidan davolaganidan keyin olimni saroyga taklif qiladilar. U avval saroy tabibi bo'lib ishlaydi, so'ng vazirlik mansabiga ko'tariladi. Davlat ishlari bilan band bo'lishiga qaramay ilmiy ishlarni ham davom ettiradi va qator asarlar yozadi. "Tib qonun-

lari”ning 1-kitobini tugatgan. Bundan tashqari, mashhur falsafiy qomusiy asari “Kitobash-shifo”ni ham shu yerda yozishga kirishadi. Hamadonda Ibn Sino o‘z shogirdi Juzjoniylar bilan birgalikda bir bemorni operatsiya qilib, uning qovug‘idan toshni olib tashlaydi.

Shamsuddavla vafot etgandan so‘ng taxtga o‘tirgan uning o‘g‘li Samouddavla Ibn Sinoga unchalik hurmat bilan qaramaydi. Shu sababli u saroydan ketadi. Juzjoniylarning yozishicha, Abu G‘olib al-Attor ismli kishining uyiga ko‘chib borib, o‘sha joyda yashay boshlaydi. Bu yerda Ibn Sino o‘z ilmiy-ijodiy ishlariga yana berilib ketadi. Xususan “Kitob ash-shifo” asarining “Tabiat” va “Ilohiyot” haqidagi boblarini yozib tugatib, “Mantiq” qismini yozishga kirishadi. Alloma “Tib qonunlari” asarining qolgan qismini ham Hamadonda yozib bitiradi.

Ammo, Ibn Sino uchun Hamadonda xavfli vaziyat vujudga keladi. U vazirligida amalga oshirgan tadbirlaridan norozi bo‘lgan saroy amaldorlari Ibn Sinodan o‘ch olish uchun unga nisbatan dushmanlik qila boshladilar. Bunday sharoitdan qutulish maqsadida Ibn Sino qo‘shni Isfahon viloyati amiri Alouddavllarga xat yozib, undan o‘zini saroyga qabul qilishini so‘raydi. Biroq xat qandaydir yo‘l bilan Samouddavllarning

vazirlaridan biri Toji-l-mulk qo'liga tushadi. U xatni Samouddavlagaga yetkazadi. Ibn Sinoni tutib olib, Farajon qal'asiga qamab qo'yadilar.

Ibn Sino qamoqda to'rt oy chamasi yotadi. Ammo u tushkunlikka tushmaydi. U qamoqda ham o'z ijodiy faoliyatini davom ettiradi. Abu Ubayd Juzjoniyning yozishicha, Ibn Sino bu yerda tibga oid o'zining mashhur "Ichki sanchiqlar" nomli asarini yozgan. Bundan tashqari, u shu yerda ikkita falsafiy asar "Tirik o'g'li Uyg'oq" va "To'g'ri yo'l haqida" kitoblarini yozdi.

Shu vaqtda Isfahon amiri Alouddavla Hamadonni bosib olib, bir qancha vaqt uni ishg'ol qilib turadi. Buning natijasida Ibn Sino qamoqdan qutuladi.

Hamadondan Isfahonga o'tishi

Ibn Sino qamoqdan chiqqan bo'lsa-da, baribir uning Hamadonda yashashi xavfli edi. Shu sababli, u yashirincham Isfahonga jo'naydi. Isfahon amiri Alouddavla Ibn Sinoni yaxshi qabul qiladi. Alloma uchun bu yerda juda yaxshi sharoit yaratib beradi.

Ibn Sino umrining qolgan 14 yilini Isfahonda o'tkazadi. Bu yerda ham u tinimsiz ilmiy ish bilan mashg'ul bo'lib, bir qancha asarlar yaratadi. Ular orasida tib, falsafa, aniq fanlar, tilshunoslik kabi fanlarga oid kitoblar bor. "Kitob ash-shifo"ning

qismlari, fors tilidagi “Donishnoma” va 20 jildli “Insof-adolat kitobi” shular jumlasidandir.

Ibn Sino Isfahondaligida shaharga G‘azna hukmdori Sulton Mas‘ud(Sulton Mahmudning o‘g‘li)ning askarlari bostirib kirib, aholini talon-taroj qiladilar. Bu to‘polonda Ibn Sinoning ko‘p asarlari va qo‘lyozmalari yo‘q bo‘lib ketadi. Ibn Sino yo‘qolgan asarlarini yana yoddan tiklaydi.

Ibn Sinoning vafoti

Juzjoniyning yozishicha, Ibn Sino, garchi, jismonan juda baquvvat bo‘lsa-da, biroq shaharshahar darbadarlikda yurish, kecha-kunduz tinim bilmay ishlash va bir necha bor ta‘qib qilinib, hatto hibsda yotishlar olimning salomatligiga jiddiy ta‘sir etdi. U qulanj (kolit) kasalligiga chalinadi. Alouddavlaning Hamadonga yurishi vaqtida Ibn Sino qattiq betobligiga qaramay, u bilan birga safarga chiqadi. Yo‘lda dardi qo‘zg‘ab olimning tamomila madori quriydi va oqibatda u shu darddan 1037-yili Hamadonda 57 (hijriy 58) yoshida vafot etadi. Alloma Hamadonda dafn etiladi. Uning qabri ustiga 1952-yili maqbara

qurilgan (me'mori X. Sayxun). Maqbara Ibn Sinoga bag'ishlangan muzey xonalarini ham o'z ichiga olgan.¹

Buyuk vatandoshimiz Abu Ali ibn Sino o'zining qisqa umri davomida jahon fani va madaniyatida o'chmas iz qoldirdi.

Allomaning ilmiy merosi

Jahon fani tarixida Ibn Sino qomusiy olim sifatida tan olingan, chunki u o'z davridagi mavjud fanlarning qariyb barchasi bilan shug'ullangan va ularga oid asarlar yozgan. Alloma asarlarini o'sha davrda Yaqin va O'rta Sharqning ilmiy tili bo'lgan arab tilida, ba'zilarini fors tilida yozgan. Turli manbalarda uning 450 dan ortiq asar yozganligi qayd etilgan bo'lsa ham, zamonlar o'tishi bilan ularning ko'pi yo'qolib ketgan va bizgacha ularning 242 tasi yetib kelgan², shulardan 80 tasi falsafa, ilohiyot va tasavvufga tegishli, 43 tasi tabobatga oid, 19 tasi mantiqqa, 26 tasi ruhshunoslikka, 23 tasi tibbiyot ilmi, 7 tasi falakiyotga, 1 tasi riyoziyotga, 1 tasi

¹ "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2002. 4-tom. B. 54.

² Yahyo Mahdaviy. "Fihrist-i nusxah-yi Ibn Sino. Tehron, 1333-h / 1954-m. / Abu Ali ibn Sino. "Tib qonunlari". (Uch jildlik saylanma). 1-j. T.: "Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti". 1994. B.5.

musiqaga, 2 tasi kimyoga, 9 tasi odob ilmiga, 4 tasi adabiyotga va 8 tasi boshqa olimlar bilan bo'lgan ilmiy yozishmalarga bag'ishlangan.¹ Allomaning asarlari keyingi avlodlarga boy meros bo'lib qoldi.

Ibn Sinoning ilmiy merosini shartli ravishda 4 qismga, ya'ni falsafiy, tabiiy, adabiy va tibbiy sohalarga bo'lish mumkin. U falsafa va tibbiyotga ko'proq qiziqqan. Ma'lumki, Ibn Sino ham boshqa mutafakkirlar kabi o'zining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlarini ijtimoiy-falsafiy qarashlari bilan bog'liq holda ifodalagan, maxsus risolalarda talqin etgan. Shuningdek, fanlarni tasnif etadi. Bunda u birinchi o'ringa tibbiyot fanlarini qo'yadi. Falsafani esa ikki guruhga, ya'ni nazariy va amaliy guruhlarga bo'ladi. Nazariy guruh kishilarni o'zidan tashqaridagi borliq holati haqidagi bilimlarni egallashga yo'llasa, amaliy qism bizga bu dunyoda nimalar qilishimiz kerakligini o'rgatadi, deydi.

U birinchi guruhga etika, iqtisod, siyosatni kiritadi. Ikkinchi guruhga fizika, matematika, metafizika, dunyo qonuniyatlarini o'rganuvchi barcha fanlarni kiritadi.

¹ Abu Ali ibn Sino. "Tib qonunlari". 1-j. T.: "Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti". 1994. B.5.

Tibbiyotga oid asarlari

Ibn Sinoning tibbiyot faniga oid umumiy nazariy va amaliy masalalariga bag'ishlangan eng yirik asari "Tib qonunlari" bo'lib, u 5 katta kitobdan iborat bo'lib (1956-62-yillarda Toshkentda rus va o'zbek tillarida to'la nashr etilgan), ularning har biri ma'lum sohani izchil va har tomonlama yoritib beradi.

1-kitobda tibbiyotning nazariy asoslari, uning predmeti va vazifalari, kasallikning kelib chiqish sabablari, belgilari va sog'likni saqlash yo'llari, kishi anatomiyasi haqida mazmundor aniq ocherk va sog'likni qanday saqlash kerakligi haqidagi ta'limot bayon etiladi. Turli yuqumli kasalliklarning kelib chiqishi hamda tarqalishida ifloslangan suv va havoning roli katta ekanini uqtirib, suvni qaynatib yoki filtrlab iste'mol qilishni tavsiya etadi.

2-kitobida 800ga yaqin dorining xususiyatlari, ularni tayyorlash va iste'mol qilish usullari bayon etilgan. Ibn Sino simob va uning birikmalarini dori qilib ishlatishni birinchi bo'lib tavsiya etadi, sharobni quvvat kirituvchi va jarohatlarni tozalovchi dori sifatida ishlatadi.

3-kitobida ayrim organlarning (hatto soch, tirmoqlarning) kasalliklari va ularni davolash usullari bayon etiladi. Bu kitobda bosh miya, asab, ko'z,

quloq, burun, tomoq, qorin, tish, yurak, me'da, jigar, buyrak kasalliklari batafsil tahlil qilinadi.

4-kitobi organizmning umumiy kasalliklariga bag'ishlangan, unda isitmalar, o'smalar, ularning sababi, jarrohlik yo'li bilan davolanadigan kasalliklar va ularni davolash usullari, har xil dorilardan zaharlanish va bunda ko'riladigan choralar to'g'risida ma'lumot beriladi.

5-kitobida murakkab dorilarning organizmga ta'siri, ularni tayyorlash va iste'mol qilish usullari bayon qilingan. Bu kitob dorishunsolik ilmiga — farmakologiyaga bag'ishlangan.

Ibn Sinoning tibbiyotga oid muhim asarlaridan ikkinchisi nazm (she'riy usul) bilan yozilgan "Tibbiy urjuza"¹ kitobidir. Bu kitob 1326 bayt(2652 misra)dan iborat katta she'riy asardir. Kitob tib ilmini o'rganuvchi talabalarga darslik sifatida yozilgan.

Bu asar asosan tibbiyotning nazariy masalalariga bag'ishlangan. Lekin, unda amaliy tibbiyot haqida ham yetarli ma'lumot berilgan. "Tibbiy urjuza" o'z mazmuni va ahamiyati jihatidan "Qonun"dan uncha qolishmaydi. "Qonun"da bayon etilgan mavzu va masalalar "Urjuza"da qisqa va ixcham qilib keltirilgan.

"Tibbiy urjuza" ikki bo'limdan iborat.

¹ Urjuza – she'rda aruz vaznining bir turi.

Birinchi bo'limda tibbiyotning umumiy nazariy masalalari yoritilgan. Unda, xususan, tibbiyotning tafsiri, uning qismlari, unsurlar, a'zolar, mijozlar, xiltlar, ruh (jon), quvvatlar haqida ma'lumotlar beriladi. So'ng inson organizmiga havo, ovqatlar, ichimliklar, uyqu va uyqusizlik, harakat va harakatsizlik, nafsoniy kayfiyatlarning ta'siri ko'rsatilgan. Shundan keyin ayrim a'zolar kasalliklari, ularning belgilari, tomir urishini tekshirish va shunga asosan kasallikni aniqlash usullari bayon etilgan. Bulardan tashqari siydik, axlat, balg'am, teri va terni tekshirib, kasallikka dalil topish usullari keltirilgan. Qon, safro, savdo va xiltning g'alaba qilishi(ustun kelishi)dagi belgilar ko'rsatilgan.

Ikkinchi bo'lim tibbiyot amaliyotiga bag'ishlangan. Bu bo'lim o'z navbatida to'rt qismga bo'lingan.

Birinchi qismda kishi sog'lig'ini saqlash tadbiri bayon etilgan.

Ikkinchi qismda bemorlarga beriladigan dori va ovqatlar haqida so'z yuritiladi.

Uchinchi qismda qo'l bilan amalga oshiriladigan muolaja usullari (jarrohlik) bayon etilgan.

To'rtinchi qismda chiqqan-singanlarni davolash ko'rsatilgan. Masalan, chiqqan bo'g'inlarni (suyakni) joyiga solish.

Allomaning “Tibbiy urjuza” asari 1972-yilda o‘zbek tiliga ham tarjima qilinib bosib chiqarilgan.

Ibn Sinoning bu asosiy “Tibbiy urjuza” kitobidan tashqari, tibbiyotga oid yana bir necha she’riy “Urjuza” kitoblari bo‘lgan. Ular tibbiyotning ayrim maxsus masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, bizga quyidagilari ma’lum:

1. “Tana tuzilishiga oid urjuza” kitobi. Bu kitob 98 baytdan iborat bo‘lib, unchalik katta emas.

2. “Jinsiy mayllik haqida urjuza”.

3. “Sog‘liqni saqlash haqida tibbiy urjuza”. Bu 15 bayt(30 misra)dan iborat kichik she’riy asardir.

4. “Yilning to‘rt fasli haqida tibbiy urjuza”. Bu kitob ham unchalik katta emas. Hammasi bo‘lib 121 bayt(242 misra)dan iborat.

5. “Sinab ko‘rilgan dori-darmonlar haqida tibbiy urjuza”. Bu asarda Ibn Sino o‘zi uzoq vaqt kasallarda sinab ko‘rgan har xil dori-darmonlar haqida so‘z yuritgan.

6. “Gippokratning vasiyatlari haqida urjuza”. Bu asar 93 baytdan iborat.

7. “Tibbiy nasihatlar haqida urjuza”. Bu asar 72 baytdan iborat.

Ibn Sinoning tibga oid muhim asarlaridan yana biri “Tibbiy qoidalarda uchraydigan xatolarni

tuzatish” kitobidir. Bu kitob “Tadbirda yo‘l qo‘yilgan har xil xatoliklarga qarshi chora ko‘rish yo‘li bilan tanaga yetkazilgan turli zararlarni yo‘qotish”, deb ham ataladi.

Ibn Sino ta’kidlab o‘tganidek, tibbiyotning asosiy vazifasi kasallikning oldini olish, ya’ni uning rivojlanishiga yo‘l qo‘ymaslikdir. Bu masalaga alloma o‘zining bir necha asarini bag‘ishlagan. Shulardan biri “Salomatlikni saqlash haqida risola”dir. Bu kitobcha 13 bobdan iborat. Asarda so‘z asosan shaxsiy gigiyena haqida boradi.

Ibn Sinoning boshqa asarlari tibbiyotning ayrim xususiy masalalariga bag‘ishlangan katta-kichik kitoblardan iboratdir. Ular orasida 1-2 sahifalilari ham bor.

Ibn Sinoning “Tib qonunlari” va “Urjuza fi-t-tib” (“Tibbiy urjuza”) kabi tibbiy asari bilan bir qatorda tibbiyotning ayrim nazariy va amaliy masalalariga bag‘ishlangan turli hajmdagi “Al-Adviyati-l-qalbiya” (“Yurak dorilari”), “Kitobal-kulonj” (“Kulanj haqidagi kitob”), “Maqola fi-n-nabz” (“Tomir urishi haqida maqola”), “Risola fi-l-boh” (“Shahvoniy quvvat haqida risola”), “Risola fi-l-fasd” (“Qon olish haqida risola”) kabi risolalari ham bor.

Falsafiy asari. Olimning falsafaga oid eng yirik va muhim asari “Kitob ash-shifo”dir. U 4 qismdan iborat:

1. Mantiq – 9 bo‘lakka bo‘lingan:

1. “Al-madhal” (“Mantiqqa kirish”).
2. “Al-maqulot” (“Kategoriyalar”).
3. “Al-iborat” (“Interpretatsiya»).
4. “Al-qiyos” (“Sillogizm”).
5. “Al-burhon” (“Isbot”, “Dalil”).
6. “Al-jadal” (“Tortishuv”, “Dialek-tika”).
7. “As-safsata” (“Sofistika”).
8. “Al-xitoba” (“Ritorika”).
9. “Ash-she’r” (“Poetika”), (She’r san’ati).

2. Tibbiyot:

(Bu yerda minerallar, o‘simliklar, hayvonot olami va insonlar haqida alohida-alohida bo‘limlarda gapiriladi).

3. Riyoziyot – 4 fanga bo‘lingan:

1. “Hisob” (“Arifmetika”).
2. “Handasa” (“Geometriya”).
3. “Astronomiya” (Falakiyot).
4. “Musiqqa”.

4. Metafizika yoki ilohiyot.

Bu asarlarning ayrim qismlari lotin, suryoniy, ibroniy, nemis, ingliz, fransuz, rus, fors va o'zbek tillarida nashr qilingan.

Abu Ali ibn Sinoning bulardan tashqari turli sohaga oid "Al-Qonun", "Hayy ibn Yaqzon", "Risolat at-tayr", "Risolat fi-l-ishq" ("Ishq haqida risola"), "Risolat fi mohiyati-s-salot" ("Namozning mohiyati haqida risola"), "Kitob fi ma'no ziyorat" ("Ziyorat qilishning ma'nosi haqida"), "Risolat fi daf al-g'am mina-l-mavt" ("O'limdan keladigan g'amni daf qilish haqida risola"), "Risolat al-qadr", "An-Najot", "Ash-Shifo", "Donishnoma", "Kitob al-ishorat" va "At-tanbihot" kabi ko'plab asarlari ham bor.

Allomaning "Hayy ibn Yaqzon" asari kishilarning did-farosatini o'stirishi, fikr doirasini kengaytirishi bilan ta'lim-tarbiyada katta ahamiyatga ega. Uning nomi ham shunga ishora qiladi: "Hayy ibn Yaqzon" ("Tirik o'g'li Uyg'oq"). Bu asar farosat ilmi haqida ekanligini Ibn Sinoning o'zi ham ta'kidlaydi. Yuqorida aytganimizdek, mazkur asarni Ibn Sino 1023-yilda Hamadonga yaqin bo'lgan Farajon qal'asi qamoqxonasida yozgan.

Ibn Sino axloqqa oid asarlarini “Amaliy hikmat” (“Donishmandlik amaliyoti”) deb ataydi. Olimning fikricha, axloq fani kishilarning o‘ziga va boshqalarga nisbatan xatti-harakati me‘yorlari va qoidalarini o‘rganadi.

Ibn Sino axloqlilikning asosini yaxshilik va yomonlik kabi ikki tushuncha bilan ta’riflaydi: “Dunyoda mavjud bo‘lgan jami narsalar tabiatiga ko‘ra kamolot sari intiladi. Kamolot sari intilishning o‘zi esa mohiyat e’tibori bilan yaxshilikdir...”.

Ibn Sinoning “Tadbiri manzil” risolasi ham “Kitob ash-shifo” asarining tarkibiy qismini tashkil etadi. Asar arab tilidan forsiyga eronlik olim Muhammad Najmiy Zanjoni tomonidan tarjima qilinib, 1939-yili Tehronda chop etilgan. U tarjima asar ikki qismdan iborat bo‘lib, ikkinchi qismi tarjimonning izohlari va batafsil sharhlaridan tashkil topgan.

Ibn Sino o‘z davridagi tabiiy fanlarning rivojiga ham ulkan hissa qo‘shgan olimdir. Uning tabiiy-ilmiy qarashlari “Kitob ash-shifo”ning tabiiy fanlarga oid qismida bayon qilingan. Allomaning ba’zi geologiya jarayonlariga oid mulohazalari hozirgi ilmiy nazariyalarga juda yaqindir. U vulqonlar va zilzilalar natijasida tog‘larning paydo

bo'lishi haqidagi o'z fikrlarini aytadi.

Ibn Sino mineralogiya (ma'danshunoslik) sohasida ham salmoqli ishlar qilgan. U minerallarning original klassifikatsiyasini taklif etdi. Unga ko'ra barcha ma'danlar 4 guruhga: toshlar, eriydigan jismlar (metallar), oltingugurtli yonuvchi birikmalar va tuzlarga bo'linadi.

Ibn Sino tabiiy fanlar qatori kimyo, botanika, astronomiya, matematika, she'riyat va musiqa bobida ham ilmiy yo'nalishlarini davom ettirgan va ularga oid asarlar ham yozgan.

Buyuk qomusiy olim Ibn Sino musiqa bobida Forobiyning ilmiy yo'nalishini davom ettirgan yirik nazariyotchidir. Uning musiqa haqidagi "Javome' ilm-u-l-musiqiy" ("Musiqa ilmiga oid to'plam") asari 6 bobdan iborat bo'lib, bunda tovushning sezgi a'zolariga ta'siri, uning yoqimli va yoqimsizligi, tovushni eshitganda lazzatlanish yo nafratlanish hissining paydo bo'lishi kabi masalalarga to'xtaladi. Ibn Sino musiqa ovozlarning kishi ruhiga ta'siri haqida ham o'z fikrlarini va o'z davri musiqasining barcha muammolarini bayon etgan.

Ibn Sinoning tibbiy fikrlari

Abu Ali ibn Sino o'z davridagi fanlarning hammasini mukammal o'zlashtirib, tabiiyki, tibbiyot faniga alohida ahamiyat bergan va o'z kasbini asosan tabiblik deb bilgan. Aynan shu tabiblik sohasida uning talanti va qobiliyati, ayniqsa, yaqqol namoyon bo'ldi.

Ibn Sino fikricha, tib ilmida nazariy bilimlar va amaliyot o'zaro bog'liq bo'lishi va bir-biriga asoslanmog'i zarur, aks holda u rivoj topmaydi va o'z maqsadiga erisha olmaydi. Tib ilmi avvalo ikki qismga – nazariy va amaliy qismlarga bo'linadi.

Ibn Sino tabobat ilmining nazariyasi va amaliyoti sohasida juda chuqur bilimga ega edi. O'zining nihoyatda o'tkir zehni va chuqur bilimi tufayli Ibn Sino tabobat ilmi sohasida o'z davridan ancha ilgari ketdi. U tabobatning maqsad va vazifasini boshqalardan ko'ra chuqurroq va kengroq tushunardi. Chunonchi, Ibn Sino o'sha zamondayoq tibbiyotning asosiy vazifasi kishilarning salomatligini saqlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirishdan iboratdir, deb bilgan. Bu fikr hozirgi zamon tibbiyotining asosiy tushunchasiga tamomila mos keladi.

Abu Ali ibn Sino tabib sifatida ulug' gumanist edi. U inson manfaatini doimo hamma narsadan yuqori qo'yar va o'z shogirdlaridan ham shuni talab qilardi. Bu uning tibbiyotga bergan ta'rifidan ma'lum. Ibn Sino o'zining tibbiyotga oid mashhur nazmiy asari "Tibbiy Urjuza"da bunday deydi: "Tabobat – bu salomatlikni saqlash va kasalliklarni davolashdan iborat". Bu fikr olimning shoh asari "Kitobu-l-qonun fit-tib"da ayniqsa yaqqol o'z ifodasini topgan.

Ibn Sino o'zining bu shoh asarini shunday so'zlar bilan boshlaydi: "Tib shunday ilmki, u kishilarning salomatligini saqlash va kasalliklarni davolash maqsadida odam tanasini sog' va kasallik chog'ida o'rganadi".

Bundan ko'rinib turibdiki, Ibn Sino kishi salomatligini, ya'ni profilaktikani birinchi o'ringa qo'ygan. Olimning o'z faoliyati umr bo'yi shu maqsadga xizmat qilishga bag'ishlangan edi. Uning butun hayoti tibbiyotning shu asosiy vazifasi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

"Qonun"da tibbiyot fanining vazifasiga bag'ishlangan maxsus qism bor. Ibn Sino yozadi: "Har bir hodisaning mohiyati uning sababini aniqlash yo'li bilan ochiladi. Shuning uchun tibda sog'lik va kasallikning sababini bilish kerak.

Sog'lik, kasallik va ularning sabablarini bilish kerak. Sog'lik, kasallik va ularning sabablari goho ochiq (aniq), goho esa yopiq (noaniq) bo'lishi mumkin. Bu sabablar o'z ko'rinishlariga qarab faqat o'qish bilangina emas, balki fikr qilish yo'li bilan tushuniladi. Shuningdek, tabobatda sog' vaqtda ham, kasallikda ham sodir bo'ladigan hodisalarni bilish kerak". Bundan kelib chiqadiki, tabib o'z faoliyatida, dastlab sog'likni yo'qotishga olib kelgan sababni aniqlab olishi zarur. Ibn Sino sog'lik to'g'risida bunday deydi: "Sog'lik shunday holatki, bunda organlar o'z vazifasini to'la bajarish qobiliyatiga ega bo'ladi". Allomaning bundan ming yil muqaddam aytgan bu fikrlari yuksak darajada rivojlangan hozirgi zamon tibbiyoti va uning profilaktik printsiplariga tamomila mos keladi.

Ibn Sino amaliy tabobatni ikkiga bo'ladi. Bulardan biri, sog'lom tana rejimi, ya'ni salomatlikni saqlashga qaratilgan tadbirlar bo'lsa, ikkinchisi nosog' (kasal) tana rejimidir. Bunda organizmni normal holatga qaytarish ko'zda tutiladi. Buni alloma davolash bilimi deb ataydi.

Ibn Sino ta'limotining davomchilari

Ibn Sino o'zining boy va serqirra ilmiy merosi bilan keyingi davr Sharq va G'arb madaniyatining rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Sharqning Umar Hayyom, Abu Ubayd Juzjoniy, Nasriddin Tusiy, Fariduddin Attor, Nizomiy Ganjaviy, Jaloliddin Rumiy, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Ulug'bek, Bedil kabi mutafakkir va olimlari o'z asarlarida Ibn Sino ta'limoti va ilmiy g'oyalarini davom ettirdilar.

Yevropaning mashhur faylasuf va tabiatshunos olimlaridan Jordano Bruno, Gundisvalvo, Vilgelm Overnskiy, Aleksandr Gelskiy, Albert fon Bolshtedt, Foma Akvinskiy, Rojer Bekon, Dante va boshqalar Ibn Sinoning ilg'or fikrlaridan o'z ijodlarida foydalandilar va uning nomini zo'r hurmat bilan tilga oldilar.

Ayni vaqtda ham Ibn Sino asarlari dunyoning turli kutubxonalarida, faylasuflar, shifokorlar, matematik va tilshunoslarning kitob javonlarida avaylab saqlanmoqda.

Butun ilg'or insoniyat, xususan o'zbek xalqi, ilm-madaniyat ahli aql va adolat tantanasi uchun kurashgan, fan, haqiqat yo'lida butun hayotini ilm-fanga, madaniyat va ma'rifatga bag'ishlagan ajoyib iste'dod egasi Ibn Sino bilan g'ururlanadi.

Ibn Sinoga berilgan tavsif

U o'z ilmi, merosi bilan o'rta asr Sharqining ilmiy madaniy qudratini butun dunyoga namoyon qilgan. Butun insoniyat madaniyatining rivojiga ulkan hissa qo'shgan.

Shuning uchun ham Ibn Sino jahon madaniyatining buyuk siymosi, eng katta faylasuf, tabiatshunos, insonshunos, mashhur ensiklopedist sifatida tan olindi.

Ibn Sinoning jahon fani va madaniyati rivojiga qo'shgan hissasini e'tiborga olib, Jordano Bruno Ibn Sinoni qadimgi Yunonistonning buyuk faylasufi Aristotel, tabib (vrach) Golenlar bilan teng qatorga qo'ysa, A. Dante o'zining «Ilohiy komediya»sida olimni Ptolomey, Evklid, Gippokratlarga tenglashtiradi. Nemis faylasufi L. Feyerbax olimni "Mashhur tabib va faylasuf"dir desa, Hindistonning buyuk davlat arbobi J. Neru o'zining "Hindistonning ochilishi" degan asarida O'rta Osiyo olimlarini tilga olar ekan, Ibn Sino nomini alohida ta'kidlab: "Ulardan eng mashhuri tabiblar (vrachlar) podshohi degan nomni olgan buxorolik Ibn Sino – (Avitsenna)dir", – deb, hurmat bilan tilga oladi.

Demak, Ibn Sinoning shaxsiy faoliyati, dunyoviy ilmlarni o'rganish haqidagi ta'limotlari,

ta'lim-tarbiya haqidagi mulohazalari va tabobat taraqqiyotidagi buyuk xizmatlari dunyo taraqqiyotida o'ziga xos o'rinni egallaydi.

Zamondoshlari Ibn Sinoni "Shayx ur-ra'is" ("Donishmandlar sardori, allomalar boshlig'i"); "Sharaf al-mulk" ("O'lka, mamlakatning obro'si, sharafi"), "Hujjat al-haqq" ("Rostlikka dalil"); "Hakim al-vazir" ("Donishmand, tadbirkor vazir") deb ataganlar.

Ibn Sinoning bolaligidagi bir voqea

Uzuk voqeasi: Abu Ali ibn Sinoning onasi uni chaqaloqligida cho'miltirayotganida qimmatbaho uzugini yo'qotib qo'ygan ekan. U uzugini ko'p qidiribdi. Lekin hech qaerdan topa olmabdi. Keyin uni kanizak olgan, deb gumon qilib, bechora kanizakni rosa kaltaklashibdi. Kanizakni urishayotganda Abu Ali yig'lay boshlabdi, kaltaklashdan to'xtashsa, chaqaloq ham yig'idan to'xtabdi. Hamma bundan ajablanib, uzukni yo'qoldiga chiqarishibdi.

Ibn Sino tilga kirganida, birinchi aytgan gapi shu bo'libdi: Sizlar o'sha vaqtda kanizakni nohaq urgan edinglar. Onam meni cho'miltirayotganda, uzugi tog'oraga tushib ketgan edi. U tog'orani ag'darganida uzuk ham suv bilan birga kir o'raga

tushib ketgan. Mening tilim chiqmaganidan, sizlarga aytoilmagan edim. Kanizakni urganinglarda yig'lab, to'xtatganlaringda yig'idan to'xtashimning sababi shu edi.

Shundan keyin o'rani kavlashgan ekan, uzuk topilibdi. Bu voqeani eshitganu bilganlar Ibn Sino zehniga qoyil qolishgan ekan.

Bemorlarni davolashdagi qo'llagan usullari haqidagi rivoyatlar

“Men ho'kizman”: Buxorolik bir kishi kasal bo'lib, “Men ho'kizman, meni so'yinglar”, deydigan bo'lib qolibdi.

Kasalning qarindosh-urug'lari buni Abu Ali ibn Sinoga aytishibdi. Abu Ali kasalning oldiga qassob bo'lib kelibdi va “Qani so'yadigan ho'kizinglar!” — deb baqiribdi. Bemor uning oldiga chopib borib, “So'yiladigan ho'kiz menman”, debdi. Abu Ali darrov bemorning qo'l-oyog'ini bog'latibdi, so'ng qo'lida pichoqni o'ynatib, bemorning biqinidan ushlab ko'ribdi-da:

— Ho'kizimiz semiz demabmidilaring, bu juda oriqlik, buni men hozir so'yamayman, sal semirsin, keyin so'yaman, — debdi. Bemor bu gapni eshitib: “Qani, menga ovqat beringlar, men semiray”, deb

ovqat talab qilaveribdi.

Abu Ali ibn Sino bemorning oilasiga dori qoldirib, uni ovqatiga qo'shib, bemorga berishni uqtiribdi. Uydagilar shunday qilishibdi. Natijada bemor hademay tuzalib ketibdi. Keyinchalik Abu Ali ibn Sino bemorning uyiga kelib:

– Semirgan ho'kizinglar qani, so'yib beray,

– debdi va sog'aygan bemorga ko'zi tushib:

– E, ancha semiribsan-ku, endi so'ysa bo'ladi,
– debdi.

Bemor tabibning gapidan juda taajjublanibdi va:

– Meni so'yadiganning boshi o'nta, tegib ko'rchi, menga, deya do'q uribdi.

Yig'ilgan qarindosh-urug'larning hammasi avvalgi voqeani eslab xoxolab kulib yuborishibdi.

Ishq dardiga chalingan qizni davolashi

Rivoyat qilishlaricha, bir shohning qizi betob bo'lib qoladi. Tabiblar uni davolay olmadilar, shunda Ibn Sinoga murojaat qildilar. Ibn Sino uni ko'rib: “Uning dardi – ishqdir”, – dedi. Saroy kanizaklari uni inkor qildilar. Ibn Sino: “Agar xohlasalaringiz, men sizlarga uning kimni sevishini ham aytib beraman. Bu qizga yaqin bo'lgan yigitlarning

nomlarini aytinglar, men uning tomirini ushlab turaman”, — dedi. Saroydagilar birma-bir atrofdagi yigitlarning nomini ayta boshladilar. Sevgilisining ismini zikr qilishganda tomirlari qattiq ura boshladi va hushidan ketdi. Ibn Sino uning dardini shu tariqa aniqladi. Saroy a’yonlari uning dardining davosi nima ekanligi haqida so’radilar. Ibn Sino: “Ishq uning butun vujudini egallab olibdi, agar shu yigitga uni turmushga bermasalaringiz, u halok bo’ladi”, — dedi.

Ibn Sino shu tariqa o’zining donoligi va ziyrakligi bilan bemorning dardini to’g’ri aniqlab, uni davolagan ekan.

Ibn Sino: “Mening bisotimda (aniq tashxis qo’yish uchun) bor narsalarning eng azizrog’i — bu bemorning to’g’ri so’zidir”, deydi.

Abu Ali ibn Sino hayotining solnomasi

980 — Buxoro yaqinidagi Afshona degan joyda Abu Ali Husayn ibn Abdulloh dunyoga keldi.

985 — Ularning oilasi Afshonadan Buxoroga ko’chib o’tdi.

985-995 — Husayn ibn Abdulloh Buxorodagi Mahmud Massoh, Ismoil az-Zohidiy, Abu Abdulloh Notiliy, Al-Qumriy kabi ulug’ olimlardan ta’lim oladi.

997 — Abu Ali Husayn ibn Abdulloh Buxoroning ulug' olim va tabiblaridan biri bo'lib tanildi. Buxoro amirining og'ir kasalini davolashda ishtirok etib, uning evaziga amir kutubxonasida mutolaa etmoqqa ruxsat oladi.

998 — O'zining dastlabki ilmiy asarlarini yaratdi.

999 — Qoraxoniylar Buxoroni zabt etib, somoniylar davlatini ag'darganidan keyin Ibn Sino hayotida tashvishli, notinch va og'ir damlar boshlandi.

1002 — Abu Ali ibn Sino 21 yoshga yetganda uning otasi vafot etdi.

1005 — Abu Ali ibn Sino Buxorodan Xorazm poytaxti Gurganjga kelib bu yerdagi olimlar davrasida xizmat qiladi. Asarlar yozadi. "Tib qonunlari", "Ash-shifo" asarlarining dastlabki materiallarini ham shunda yig'a boshladi. Ibn Sino shu yili Abu Rayhon al-Beruniy bilan uchrashadi.

1012-1014 — Abu Ali ibn Sino G'azna podshohi Sulton G'aznaviy ta'qibidan qochib Abu Sahl Masihiy bilan birga Xorazmdan chiqib ketdi. Ular Eron sari jo'nadilar. Yo'lda Masihiy vafot etdi. Abu Ali ibn Sino Niso, Obivard, Shiqqon, Samanqon, Jojurli degan joylarda tentirabyurdi. So'ng Jurjonga keldi. Undan Dehistonga o'tdi.

So'ng yana Jurjonga qaytdi. Bu yerda unga Abu Ubayd al - Juzjoniy kelib uchradi. Shundan so'ng ustoz Abu Ali ibn Sino va shogird Abu Ubayd Juzjoniy hamisha birga bo'ldilar.

1014 — Abu Ali ibn Sino Ray shahriga keladi. Bu yerda tabiblik bilan shug'ullanadi, ilmiy ishlarini davom ettiradi.

1016 — Sulton Mahmud G'aznaviyning ta'qibidan qochib Abu Ali Ibn Sino Raydan Kozvin orqali Hamadonga o'tadi. Bu yerda amir Shamsuddavlaning vaziri bo'lib xizmat qiladi. So'ng harbiylarning ig'vosi bilan Farajon qal'asiga hibsi etiladi. Bu yerda Abu Ali ibn Sino "Alhidoya" ("Bag'ishlov"), "Hayy ibn Yaqzon" ("Uyg'oqning o'g'li Tirik"), qulanj kasali to'g'risidagi "Kitobul-kulanj" asarlarini yozadi. "Yurak dorilari" kitobini yoza boshladi.

1025 — Abu Ali ibn Sino Hamadondan Isfahonga o'tdi. Bu yerda umrining oxirigacha yashadi. "Tib qonunlari", "Ash-shifo" kabi shoh asarlarini tugalladi. "Kitob ul-aloyi" asarini yozdi.

1037 — Abu Ali Isfahon amiri Alouddavla bilan Hamadon safarida birga bo'ldi. Shu safar davomida eski kasali qo'zg'ab qoldi va 1037-yili Hamadonda 57 (hijriy 58) yoshida vafot etadi. Abu Ali ibn Sino Hamadon shahrining g'arb

tomonida qo'rg'on devorining yoniga dafn etiladi.

1952 — Alloma qabri ustiga maqbara qurilgan (me'mori X. Sayxun). Maqbara Ibn Sinoga bag'ishlangan muzey xonalarini ham o'z ichiga olgan.

Adabiyotlar:

1. Ibn Sinoning nashr etilgan asarlari

1. *Ибн Сино, "Дониш-намаэ, Книга знания". Душанбе, 1957;*
2. *Ibn Sino, "Tib qonunlari", 1-5-kitoblar, (2-nashri), T.: 1979-1983.*
3. *Ибн Сино, "Избранные философские произведения", М.: 1980.*
4. *Ibn Sino, "Osori muntaxaba", 1-2 t., Dushanbe, 1980.*
5. *Ibn Sino, "Salomon va Ibsol", T.: 1980.*
6. *Ибн Сино, "Трактат по гигиене", T.: 1982.*
7. *Ibn Sino. "Tibbiy risolalar", T.: 1987.*
8. *Ibn Sino, "Tib qonunlari", (3 jildli saylanma; Tuzuvchilar: U.Karimov, H.Hikmatullayev), T.: 1994.*
9. *Ибн Сино. "Канон врачебной науки. в10 томах. T.: 1996.*
10. *Ibn Sino, "Urjuza yoki 1326 bayt tibbiy o'git, T.: 1999.*
11. *Abu Ali ibn Sino. "Zafarnoma", Tarjimon: Nosir Muhammad, T.: "Nihol". 2009.*

2. Ibn Sino haqidagi asarlar

1. Djumayev V.K. "Ibn Sino portreti", T.:1957.
2. Джумаев В.К. "Хирургия Абу Али ибн Сины и её исторические источники", Т.: 1965.
3. Терновский В.Н., "Ибн Сина (Авиценна)", М.:1969.
4. Хайруллаев М., "Uyg'onish davri va Sharq mutafakkiri", Т., 1980.
5. Завадоский Ю.Н., "Абу Али ибн Сина", Душанбе, 1980.
6. Болтаев М.Н., "Абу Али ибн Сина великий мыслитель, учёный-энциклопедист средневекового Востока, Т.: 1980.
7. "Абу Али ибн Сино тугилган кунининг 1000 йиллигига, тўнлам, Т., 1980.
8. Otabekov Y.O., Hamidullin Sh.H., "Abu Ali ibn Sinoning ilmiy asoslangan haykal obrazini yaratish", Т.: 1980. Sagadeyev A. V.. "Ibn Sina (Avitsenna)", М., 1980.
9. Нуралиев Ю., "Медицина эпохи Авиценны", : Душанбе, 1981.
10. Majidov N. M., Halimov X. M., Majidova Y. N., "Abu Ali ibn Sino neurologiyasi", Т.: 2002,
11. "Buyuk allomalarimiz", "Toshkent islom universiteti", Т,: 2002.

“МУТАФАККИРЛАР”
илмий-оммабоп рисолатлар туркуми

Йўлдошхон ИСАЕВ

АБУ АЛИ ИБН СИНО

Муҳаррир *Акбар ЗАМОНОВ*
Бадий муҳаррир *Акбарали МАМАСОЛИЕВ*
Техник муҳаррир *Олмос МУХТОРОВ*
Мусаҳҳиҳ *Гулруҳ АТХАМОВА*
Саҳифаловчи *Ҳусан САФАРАЛНИЕВ*

Босишга 20.08.2010 рухсат этилди.
Бичими 60x84 1/32. Ҳажми 3 б.т. Адади 10 000.
Буюртма № 033. Баҳоси келишилган нархда.

Оригинал макет
«ТАФАККУР» нашриёти
медиа марказида тайёрланди.

Рисола «Ўзбекистон» НМИУ ҳамда «ТАФАККУР»
нашриёти босмаҳоналари ҳамкорлигида чоп этилди.

«ТАФАККУР» нашриёти.
www.tafakkur.uz
E-mail: maktub@tafakkur.uz
Телефонлар: (+99871) 271-23-42, 440-37-16, 401-36-40

Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Чилонзор кўчаси, 1-уй